

Europa izvan Europske unije? Nove dileme pri definiranju europskog identiteta

Dejan JOVIĆ 

Odsjek za međunarodne odnose i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
dejan.jovic@fpzg.hr

Odlukom Ujedinjenog Kraljevstva da napusti Europsku uniju, kao i usporavanjem procesa proširenja Europske unije na zemlje Zapadnog Balkana i Tursku, pojavila se nova fraza u europskom političkom rječniku: *Europa izvan Europske unije*. Ta fraza, koju promoviraju tvorcima britanske vanjske politike, vraća na dnevni red raspravu o europskom identitetu. U ovom članku analiziraju se kompleksni i različiti odgovori na pitanja kao što su tko je, što je, kad je i gdje je Europa, gdje je njezina granica i tko su *Drugi* u odnosu na nju. Pitanju identiteta Europe pristupa se iz konstruktivističke perspektive, kroz analizu definiranja Sebstva i Drugosti. Iako je Europa nakon Hladnog rata proklamirala kao svoj cilj ujedinjenje i emancipaciju od Drugih, ona je ostala vezana uz Sjedinjene Američke Države kroz koncept euroatlantizma, a u nekim aspektima i uz Rusiju kroz ideju o Euroaziji. U suvremenim okolnostima Europska je unija sve udaljenija od ideala o jednoj i ujedinjenoj Europi. Umjesto toga, ona više liči na luk, sa svojim jezgrom, unutarnjom i izvanjskom periferijom, kao i s vanjskim akterima koji su polupovezani s Europom zbog povijesnih i strateških razloga. Zbog toga se postavlja pitanje je li Europu uopće moguće definirati kao cjelinu u odnosu na njezine susjede i na druge zainteresirane aktere (Rusiju, SAD i Tursku) ili je njezin identitet određen upravo nemogućnošću takvoga jednoznačnog definiranja.

Ključne riječi: Europa, identitet, Europska unija, europeizacija, proširenje Europske unije, Zapadni Balkan

Uvod

U svojoj postreferendumske fazi, koja se najčešće naziva *brexitskom* bez prejudiciranja konačnog ishoda samog procesa najavljenog izlaska Ujedinjenog Kraljevstva (UK) iz članstva u Europskoj uniji (EU), koji u trenutku objavljivanja ovog članka još nije do kraja izvjestan, britanska vanjska politika inzistira na tome da Velika Britanija ostaje u Europi iako izlazi iz Europske unije. Britanska premijerka Theresa May više je puta ponovila da njezina zemlja, iako izlazi iz EU-a, ostaje angažirana u drugim europskim or-

ganizacijama (npr., u Vijeću Europe, koje je 1949. osnovano na prijedlog njezina slavnog prethodnika Winstona Churchilla), da želi ostati dio europskoga ekonomskog prostora te da želi imati jednu od ključnih uloga u postizanju i jačanju europske sigurnosti.¹ Slično je izjavljivao i bivši britanski ministar vanjskih poslova, Boris Johnson, koji je prvi koristio sintagmu o UK-u izvan EU-a, ali još uvijek u Europi. Britanski ambasadori ponavljaju tu sintagmu u svojim intervjuima. U praktičnoj politici, Ujedinjeno se Kraljevstvo čak i više nego prije angažiralo u sigurnosnim pitanjima, osobito u području zemalja (regije) Istočnog partnerstva, što ga je ubrzo dovelo u politički sukob s Rusijom. Istodobno, pokazalo je obnovljeni interes za Zapadni Balkan, pa je u siječnju 2018. britanski parlament objavio poseban izvještaj svoga vanjskopolitičkog odbora pod naslovom *Ujedinjeno Kraljevstvo i budućnost Zapadnog Balkana*.² Izvještaj je sastavljen nakon što je parlament pozvao eksperte za ovu regiju da svojim prijedlozima utječu na oblikovanje britanske politike prema Zapadnom Balkanu. Također, u Londonu je, pod britanskim predsjedavanjem, održan u srpnju 2018. godišnji sastanak lidera zemalja EU-a s liderima Zapadnog Balkana, na kojem su sigurnosna pitanja bila na samom vrhu dnevnog reda. Fraza »Europa izvan Europske unije«, dakle, mogla bi se odnositi na prisutnost Velike Britanije u sigurnosnim i političkim pitanjima zemalja tzv. izvanjske periferije EU-a (u zemljama-kandidatima i zemljama Istočnog partnerstva, koje zbog protivljenja Rusije više ne mogu dobiti status kandidata ili nemaju nikakve ozbiljne mogućnosti pridruženja Uniji) te – kroz posebni sporazum s EU-om – na trgovinsku i privrednu prisutnost u zemljama EU-a čak i nakon predviđenog izlaska UK-a iz same Unije.

Istodobno, na Zapadnom Balkanu pojavila se sredinom 2018. ideja o *europsko-balkanskom* partnerstvu u istoimenoj deklaraciji koju je javnosti predstavila skupina eksperata za Balkan BiEPAG (*Balkans in Europe Policy Advisory Group*).³ Iako kao glavni cilj daljnjih akcija u odnosima između EU-a i Zapadnog Balkana ta deklaracija identificira punopravno članstvo svih zemalja te regije u EU-u, ona ipak govori o *partnerstvu* između EU-a i Zapadnog Balkana, polazeći od realističke procjene da je (trenutačno) riječ o

¹ <https://www.defensenews.com/global/europe/2017/11/27/uk-prime-minister-may-we-may-be-leaving-the-eu-but-we-are-not-leaving-europe/>.

² <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldintrel/53/53.pdf>.

³ <http://balkans-declaration.eu/wp-content/uploads/2016/02/Declaration-of-a-European-Balkans-Partnership.pdf>. BiEPAG predvodi Florian Bieber sa Sveučilišta u Grazu, gdje je i formalno sjedište te akademsko-ekspertne skupine čiji je cilj utjecati na politiku EU-a prema Zapadnom Balkanu.

dvama odvojenim entitetima. U Deklaraciji se naglašava da članstvo u EU-u nije samo po sebi cilj te se ostavlja prostor za zamišljanje jednoga drukčijeg Zapadnog Balkana, koji bi bio europeiziran (demokratiziran, transformiran u smjeru prihvaćanja *europskih vrijednosti*) i prije nego što bude uključen u EU, ili čak i ako ne bude uključen u Uniju. U samoj se Deklaraciji pojam *europski* koristi kao sinonim s pojmom *Europska unija*, pa se pod *europsko-balkanskim partnerstvom* podrazumijeva partnerstvo između EU-a i Zapadnog Balkana. Takvo korištenje pojma *europski* ostavlja otvorenima dileme o tome je li Balkan dio Europe ili je izvan nje. S jedne strane, time što ponavlja da Balkan ima *europsku perspektivu* i što prihvaća da je riječ o kandidatima za članstvo u EU-u ili mogućim kandidatima, EU prihvaća da se radi o europskim zemljama. Zemlje koje nisu u Europi ne mogu biti kandidati za članstvo u EU-u, kao što je navedeno prilikom odbacivanja molbe Maroka za članstvom 1987. S druge strane, sinonimiziranje pojmova *EU-a* i *Europe* isključuje sve zemlje koje nisu članice iz pojma Europe.

U vlastitoj samopercepciji, izlaskom iz EU-a UK ostaje dio *Europe izvan Europske unije*. Ali, u percepciji drugih, a prije svega u diskursu što ga razvija sama Unija, ona postaje zemljom europske izvanjske periferije, sličnija Zapadnom Balkanu i zemljama Istočnog partnerstva nego zemljama-članicama EU-a. *Brexit* stvara pretpostavke da Europska unija uskoro bude okružena zemljama *Europe izvan EU-a*. Ranije je Europa imala osjećaj *okruženosti* Rusijom i SAD-om, ali u budućnosti bi mogla postati okružena *bliskim susjedstvom* koje je sad nedvojbeno *polueuropska periferija*: zemljama kao što su Ukrajina, Bjelorusija, Turska, Velika Britanija i zemlje Zapadnog Balkana. »Prsten« oko EU-a postao je užim, a šanse za njezino širenje na zemlje koje čine taj »prsten« sve nerealnijima. U tim će se zemljama razvijati politika koja će imati u svom fokusu (makar jednim dijelom) i pitanje odnosa prema Europskoj uniji, ali na novi način. Taj bi odnos mogao biti partnerski i prijateljski, ali i odnos konkurencije, pa i nerazumijevanja, potencijalno i sukobljavanja, naročito ako se u zemljama izvanjske periferije razvije osjećaj neprijateljstva prema EU-u. Osjećaj odbačenosti i poniženja bit će jedna od glavnih karakteristika identiteta ove nove megaregije *Europe izvan EU-a*.⁴

⁴ Pod megaregijom se, u kontekstu studija međunarodnih odnosa, podrazumijeva nova velika regija koja u sebe uključuje dosadašnje manje regije, koje se sastoje najčešće od više zemalja. Pojam megaregije u ovom je kontekstu donekle različit od istog pojma koji se pojavljuje, primjerice, za niz gradova koje čine jednu cjelinu. Budući da je riječ o konstruiranju nove (mega)regije, uvijek je riječ o konstruktivnom cilju i projektu koji je u izgradnji. Primjerice, dok je Zapadni Balkan jedna politički definirana regija (određena

To će napose biti slučaj ako se u *Europu izvan EU-a* involviraju – politički, ekonomski, sigurnosni i identitetski – drugi akteri, koji pokazuju sve veću distancu prema projektu europskog ujedinjenja: SAD i Rusija.

Ovaj se članak bavi pitanjem odnosa između *Europske unije* i *Europe izvan EU-a*. To pitanje postaje važnim i za zemlje EU-a (odnosno za samu Europsku uniju kao međunarodnu organizaciju *sui generis*), kao i za zemlje koje su sada izvan EU-a i koje će, možda zauvijek, ostati izvan nje. Riječ je ne samo o političkom, nego o ozbiljnom sigurnosnom, ekonomskom i identitetskom pitanju koje će utjecati na budućnost tih zemalja. U članku ćemo se baviti svim aspektima tog pitanja, ali će naglasak biti na identitetskom aspektu. To je stoga što je i sam koncept *Europe* u znatnoj mjeri identitetski konstrukt, a suvremena hrvatska i međunarodna politika visoko su identitizirane.⁵ Središnje istraživačko pitanje rada odnosi se, stoga, na pitanje identiteta Europe u okolnostima fundamentalnih promjena koje su

prije svega time što se radi o zemljama koje su u kandidatskom statusu u odnosu na EU), Europa izvan EU-a tek treba biti definirana u identitetskom smislu kao nova megaregija. Za definiranje megaregije detaljnije u Davutoğlu (2015 [2001]). Napominjemo da je Davutoğlu stručnjak za međunarodne odnose, ali je istodobno s pisanjem svoje studije o turskoj vanjskoj politici bio i aktivni akter u procesu oblikovanja ciljeva te politike, od kojih je jedan bio i stvaranje megaregije.

⁵ Ovdje polazimo od ideje da se politika ne može svesti samo na borbu za moć ili za predstavljanje interesa, nego je, također, i polje sukobljavanja ideja i identiteta. Politiku, stoga, treba analizirati u toj trijadi, kroz »tri ik: interese, ideje i identitet (Scott, 2013). Polazimo od pristupa što ga je u svojoj knjizi *Identity, Interests and Action* razvio Erik Ringmar (1996), a nazvao ga je narativnom teorijom akcije. »U biti te alternativne teorije jest ideja da ljudi djeluju ne samo zbog toga da bi osvojili određene stvari, nego i zato da obrane određene ideje o tome tko su. Djelujemo, dakle, ne samo zato što postoje stvari koje želimo, nego i zato što smo osobe koje jesmo. U stvari, ova zadnja vrsta akcije jest fundamentalnija, jer tek kad smo *netko*, možemo uopće imati interes za *nešto*. Bez tog *netko* ne bi bilo nikoga oko nas komu bi nešto bilo, ili ne bi bilo, u interesu. Aktivnosti koje poduzimamo kako bismo uspostavili tog *nekog*, dakle, od veće su važnosti i temeljnije su, pa stoga ne mogu biti objašnjenje racionalističkim pojmovima, kao što su izračun dobitka i gubitka. Ti pojmovi – dobitka i gubitka – nemaju smisla ako ih ne možemo pripisati određenoj osobi« (Ringmar, 1996: 3). Stoga Ringmar (1996:53) zaključuje da »bi trebalo biti očigledno da bi sav analitički posao trebao biti organiziran ne oko ideje interesa, nego oko ideje *Sebstva*, jer [...] suvremeni interesi zahtijevaju suvremeno *Sebstvo*«. Ringmar daje prednost, kao i mi u ovom radu, identitetima nad interesima. Pod identitetom u ovom radu razumijemo skup ključnih svojstava nekog *Sebstva*, pri čemu se vodi računa o tome kako kolektivno *Mi* definira sebe, kao i kako ga definiraju *Drugi*. Te definicije su, za konstruktiviste posebno, subjektivne i fluidne odnosno fleksibilne – mogu se mijenjati s obzirom na kontekst i subjekta koji definira. Identiteti mogu nestati, biti radikalno preoblikovani ili čak i iznova drukčije imenovani, što se sve događa s pojmovima koje koristimo u ovom radu. Redefiniranje pojma Europe, kao i nastanak novih i nestanak nekih starih identiteta, moguće je razumjeti prije svega s te polazne pozicije.

nastajale od kraja Hladnog rata (simbolički predstavljenog godinom/Događajem 1989., čiju tridesetogodišnjicu obilježavamo u 2019.). Kako se i zašto promijenilo razumijevanje pojma *Europe*, i kako je nastala – zbog čega i u kojim okolnostima – ideja o *Europi izvan Europske unije*, za koju u ovom članku zaključujemo da je suprotna ideji *jedne, ujedinjene* Europe, zamišljene upravo 1989.? Breksitovska ideja o nekoj drugoj Europi, koja više nije ograničena samo na EU, predstavlja identitetski zaokret, koji potom proizvodi i političke posljedice. Zato ćemo se u ovom članku metodološki oslanjati na narativnu teoriju akcije, uspoređujući prethodno razumijevanje pojma *Europe* s novim. Pritom ćemo pokazati da su pojmovi kontekstualni (odatle konstruktivistički pristup) te ih je stoga nemoguće odvojiti od političke realnosti, odnosno natjecanja za moć.

Kao i svi drugi višeznačni pojmovi, koji u sebi sadržavaju geografsku, povijesnu, političko-institucionalnu i identitetsku dimenziju, i *Europa* je pojam koji nije moguće jednoznačno definirati. Iako Europa nije ni država ni nacija, i za nju vrijedi da je *zamišljena zajednica* (Anderson, 1991 [1983]). Ona je više ideja i slika (*image*), nego teritorij ili područje. U ovom članku polazimo od pristupa i teorija razvijenih u okviru *društvenog konstruktivizma*, prema kojem je i *Europa* ono što zamislimo da jest, da parafraziramo naslov članka Alexandera Wendta (1992) »Anarhija je ono što mi mislimo da jest«. ⁶ Za konstruktiviste, identiteti su ključna kategorija međunarodnih odnosa, koji se u znatnoj mjeri vode slikama i percepcijama o sebi i drugomu. ⁷ Države se prema drugim državama odnose kao prema

⁶ Ista je stvar i s drugim sličnim pojmovima – npr. s Balkanom ili Mediteranom. O zamišljanju Balkana, vidjeti Todorova (2015 [1997]), kao i Jezernik (2007), Petrović (2012) i Matešić i Slapšak (2017) Konstruktivistički pristupi analizi politike inzistiraju na društvenim konstruktima, percepcijama i identitetima, koji se uvijek grade na definiraju *sebe* i *drugoga* te određivanju *granice* između sebe i drugoga. Za primjenu tih pristupa na slučaju Europe, vidjeti Subotić (2011). Za konstruktivizam u međunarodnim odnosima, vidjeti Jović (2016).

⁷ Konstruktivizam je u teorijama međunarodnih odnosa razvijen prije svega u knjigama i člancima Alexandra Wendta (1992), Christiana Reus-Smita (2009), Ivera Neumanna (Nojman, 2011 [1998]), Teda Hopfa (1998), Davida Campbella (1998), Friedricha Kratochwila (1989 i 2011) i Maje Zehfuss (2002). Ta se teorijska perspektiva gradi na temeljima neo-realističke kritike klasičnog realizma, ali se od neorealizma razlikuje po tome što fokus stavlja na subjektivno, bez kojeg nema ni objektivnoga, npr. »objektivnih faktora«, na kojima klasični realisti grade svoju poziciju. U hrvatskoj literaturi, konstruktivizam se detaljnije analizira u prilogima za zbornik o konstruktivističkim teorijama međunarodnih odnosa (Jović, 2016a), a posebno u Kovačević (2016), Popović (2016), Ejodus (2016), Ilić (2016), Raos (2016) i Simić i Živojinović (2016).

prijateljima ili neprijateljima, kao prema saveznicima ili konkurentima, odnosno protivnicima – temeljem ideje (slike, predstave, *imagea*) koju imaju o toj drugoj državi. Za razliku od realističkih teorija o međunarodnim odnosima, koje pretpostavljaju da države nemaju trajne prijatelje nego trajne interese, za konstruktiviste su nacionalni interesi fleksibilna kategorija koja je podložna promjenama identitetske politike. Od prijatelja se može učiniti neprijatelj, kao i obratno. Od zemlje za koju se do jučer smatralo da je *europska*, može nastati – identitetskom promjenom – *neeuropska*, primjerice balkanska zemlja, i obratno. Zemlja koja se nalazi u jezgri Europe, može postati periferna, ili čak i *neeuropska*. Konstruktivistički pristup dopušta, primjerice, da Grčka od *Europe na Balkanu*, što je bila od ulaska u EU 1981. pa do ulaska u članstvo drugih dviju balkanskih zemalja, Rumunjske i Bugarske (2007.), postane *Balkan u Europi*, ako se percepcija o toj zemlji promijeni, što je bio slučaj krajem prvog desetljeća 21. stoljeća. Europa je, za konstruktiviste, fleksibilan i promjenjiv pojam. Isto se odnosi i na europske regije, koje mogu nastajati i nestajati. Primjerice, John Lampe u naslovu svoje knjige *Balkans into Southeast Europe* (2006) najavljuje transformaciju ove historijske regije (Balkana) u običnu *jugoistočnu Europu*, u dio Europe, bez specifičnosti koja zaslužuje posebno ime (balkansko). Ulaskom zemalja Balkana u EU, one, upozorava Lampe (a s njim i mnogi drugi autori, npr. oni koji govore o europeizaciji Balkana, vidjeti Beširević, 2012⁸) gube svoju Drugost u odnosu na Europu. Tim preimenovanjem ukazuje se na širenje Europe i nestajanje Balkana kao posebnoga – od Europe odvojenog – identiteta. Britanska konstrukcija o *Europi izvan EU-a* ide u suprotnom smjeru: ona konstruira mogućnost postojanja Europe koja nije u Uniji. Ona stvara novu regiju koja je još uvijek europska i time oduzima monopol EU-a na *europstvo*. To ćemo pokazati u nastavku ovog članka.

Što je, gdje je, tko je i kad je Europa?

Kad bismo skupinu studenata u seminaru zamolili da nacrtaju ili opišu granice Europe, dobili bismo upadljivo različite mape. Neki bi nacrtali granice EU-a, jer se u političkom i administrativnom govoru uobičajilo izjednačavati pojmove *Europska unija* i *Europa*. Drugi bi pod Europom podrazumi-

⁸ Nasuprot Beširević, Asim Mujkić razdvaja procese europeizacije od članstva u EU-u te postavlja tezu da je europeizacija kao – u svojoj biti – modernizacija započela u Bosni i Hercegovini, pa i na cijelom Zapadnom Balkanu puno ranije i da nije esencijalno povezana s onim što se recentnije naziva europeizacijom (Mujkić, 2012).

jevali mnogo šire područje, npr. »od Atlantika do Urala« ili čak od »Van-couvera do Vladivostoka«, kako Europu definira struktura najveće europske međunarodne političke organizacije – Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS).⁹ Takva bi Europa uključivala Rusiju, pa i cijeli post-sovjetski prostor, npr. zemlje Centralne Azije. Rusija sebe samu vidi kao europsku zemlju i smatra da nema cjelovite Europe bez Rusije. Štoviše, u okviru ruskih političkih doktrina i planova, nije moguće odvojiti ni Aziju od Europe – pa se i koristi pojam »Euroazija«.¹⁰ U ruskoj geopolitici ne postoji Europa koja bi bila odvojena od Azije: geografska neodvojivost ima time političke i identitetske posljedice. Taj pojam koriste i turski stratezi, od kojih najistaknutiji, nekadašnji turski premijer Ahmet Davutoğlu, u svojoj knjizi *Strategijska dubina* (2015 [2001]) spominje čak i Afroeuroaziju. I Rusija i Turska sebe vide kao spojnicu između Europe i neodvojivih susjednih kontinenata, na čemu grade svoj politički identitet. Koliko god te dvije važne zemlje na rubu Europe kao kontinenta sebe vidjele kao dio Europe, one istodobno pokušavaju politički profitirati od dvojnosti svog identiteta, koji je rezultat njihova specifična položaja kao tek djelomično europskih, ali istodobno i azijskih zemalja.¹¹

S druge strane, mnogi Europljani vide Rusiju i Tursku kao *europsko Drugo*, kao ne-Europu, u odnosu na koju se Europa konstituira. *Drugost* je konstitutivna za *Sebstvo*, kojemu postavlja granice. Međutim, možda je upravo nedostatak jasnih granica, odnosno mogućnost širenja na druga područja, te njihova stalnog *europiziranja*, odnosno *asimiliranja*, ono što u bitnomu određuje identitet Europe kao politički i kulturni, a ne samo geografski pojam. U tom smislu, možda su Rusija i Turska više Europa nego zemlje koje se ne nalaze na granici i u svom identitetu nemaju ideju tek *djelomičnog* participiranja u Europi, poput Njemačke i Francuske. Postavlja se, naime, pitanje – *postoji li uopće Europa* kao entitet odvojen od svojih susjeda? Postoji li, i je li uopće moguća, granica između Europe i Drugog? Nije li i samo inzistiranje na takvoj granici ujedno neka vrsta konstrukta? I u geografskom, kao i u političkom i povijesnom smislu, sudbina i identitet Europe bitno su određeni njezinim odnosom prema polueuropskim i neeuropskim zemljama u susjedstvu. Ideja o čvrstim granicama, kao i o čvrsto

⁹ <https://www.shrmonitor.org/interview-ambassador-stefan-fule/>.

¹⁰ Za rusko gledanje na Euroaziju vidjeti u Fernandes i Simão (2010).

¹¹ Za dvojnost identiteta i identitetske podjele u Turskoj te njihove posljedice za tursku vanjsku politiku, vidjeti u Ajzenhamer (2018).

definiranim, jednoznačnim, identitetima nije, uostalom, ni proklamirani cilj europske identitetske politike, koja je utemeljena na ideji o *jedinstvu različitosti*, u multikulturalnosti i složenosti identiteta, koji se stalno reformiraju jer su u odnosu međuovisnosti. Nestajanje granica – barem unutar EU-a, kroz šengenski poredak – jedan je od ciljeva tog *eksperimenta*. Nije li, stoga, pokušaj da se Europu *ograniči* i čvršće definira u identitetskom smislu, zapravo neeuropska? Nije li, u tom smislu, i ideja o »tvrđavi Europi«, čvrsto omeđenom prostoru koji ima tvrde vanjske granice prema Drugima, zapravo antieuropska?

U nedavnoj prošlosti, do kraja Hladnog rata, za mnoge je *Europa* bila isto što i *Zapadna Europa*. Istočna Europa je bila ne-Europa, područje koje tek treba europeizirati. Frank Schimmelfenig i Ulrich Sedelmeir, primjerice, već u naslovu svoje knjige iz 2005. govore o europeizaciji srednje i istočne Europe, kao da ta područja – koja su u Hladnom ratu ponekad nazivana jednostavno *istočnim blokom* – i nisu Europa. Željezna zavjesa dijelila je ne samo istočnu od zapadne Europe, nego i Europu kao Zapad od ne-Europe. Ali, i taj je pojam Europe bio povezan s SAD-om u okviru ideje i prakse *euroatlantizma*. U samome Drugom svjetskom ratu, koji su uzrokovali europski nacionalizmi (ponajviše njemački), Europa se nije mogla osloboditi sebe same (tj. »svoga« nacizma i fašizma, odnosno nasilnog nacionalizma) bez suradnje s dvjema neeuropskim silama, SAD-om i Sovjetskim Savezom, koje su time postale i polueuropske zemlje, jer su njihove vojne jedinice kao i njihove ideologije potom ostale na europskom tlu. Nakon Drugoga svjetskog rata SAD vide sebe i kao europsku silu, a Europu ne samo kao legitimno područje projiciranja vlastite moći, nego i kao esencijalni dio koncepta *savezništva* demokratskih zemalja protiv autoritarnih i totalitarnih režima. Poučeni iskustvom dvaju svjetskih ratova, kao i razvijenim ekonomskim odnosima između SAD-a i Europe, Amerikanci smatraju da su Europa i Amerika politički i sigurno povezani do te mjere da se može govoriti o jednom *euroatlantskom* prostoru. Kanada i SAD s Europom su povezani u okviru NATO-a, a s Rusijom i preko Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, koja ima 57 zemalja-članica. U doba Hladnog rata, SAD i SSSR bili su »kontrolori« tadašnjih dviju Europa: svaki od njih ograničavao je suverenost i »bdio« nad političkim poretom jedne od njih. Svaki je konstituirao *svoju Europu*: SAD zapadnu, a SSSR istočnu. Hladni rat je, stoga, pokazao koliko je teško, pa i nemoguće, konstituirati i jedno *Sebstvo* (zajedničko

svima unutar Europe) i Drugost. Europa je dijelila sudbinu svoje najznačajnije zemlje – Njemačke – koja je, također, bila podijeljena, najprije u četiri administrativne jedinice, a potom u dvije države: Njemačku Demokratsku Republiku i Saveznu Republiku Njemačku. Berlinski zid dijelio ih je obje: i Njemačku i Europu.

S krajem Hladnog rata, koji je u mnogočemu značio i kraj Drugoga svjetskog rata – odnosno njegovih glavnih posljedica – pojavila se rekonstruirana ideja Europe, a time i ideja o europskom ujedinjenju, koja je ujedno bila i ideja o europskoj emancipaciji. Ta je ideja – o konstruiranju jedne, ujedinjene Europe, podrazumijevala drukčije definiranje Sebstva i Drugoga. Bila je to ideja o *Europi Europljana*. SSSR se doista najprije povukao iz tadašnje istočne Europe, a potom se i raspao. No, to je činio u uvjerenju da će isto učiniti i SAD te će time Europljanima biti omogućeno ono što je Jacques Poos, luksemburški političar, sažeo u rečenicu: »Ovo je trenutak za Europu, a ne za Ameriku«. ¹² U samim Sjedinjenim Državama, većina javnosti (dvotrećinska) bila je 1989. za potpuno povlačenje SAD-a (političko i vojno) iz Europe (Sloan, 1995a). ¹³ Smatrali su da je »misija završena« uspješno te da SAD više ne mora i ne treba trošiti svoje resurse da bi zaštitio Europu. Neprijateljski Drugi (SSSR) oslabio je i nestao, a Europljani su tvrdili – kao što je izrazio Poos, govoreći u ime EU-a – da mogu sami rješavati svoje probleme te da im treba više slobode kako bi mogli stvoriti funkcionirajuću Europsku uniju kao Ujedinjenu Europu. Projekt je uključivao proširenje na sve zemlje europskog kontinenta, možda i na Rusiju, koja je uvijek smatrala da Amerikanci nemaju što tražiti u Europi te da Atlantski ocean razdvaja – i treba razdvajati – a ne spaja Ameriku i Europu. Ako Amerikanci imaju svoju Monroeovu doktrinu po kojoj Amerike (južna, središnja i sjeverna) pripadaju Amerikancima (a u stvarnosti: Latinska Amerika pripada SAD-u), onda neka se drže te doktrine i neka omoguće Europljanima punu kontrolu nad svojim teritorijem.

No, politička klasa u SAD-u, osobito vojna elita, bila je nešto opreznija oko prepuštanja Europe Europljanima, naročito ako to podrazumijeva i

¹² Poos, koji je tada bio jedan od europskih političara involviranih u pokušaj zaustavljanja konflikta u Jugoslaviji, izjavio je: »Ovo je trenutak za Europu – ne za Ameriku. Ako neki problem Europljani mogu riješiti, to je jugoslavenski. Ona je europska zemlja, i nije na Amerikancima (da taj problem rješavaju). Niti na bilo kome drugome« (Glaurdić, 2013: 1).

¹³ Za šire dileme u vezi s američkom politikom prema NATO-u i EU-u nakon Hladnog rata vidjeti Sloan (1995b).

uključivanje Rusije u tu novu Europu. Jeljcinova se Rusija, naime, doista odlučila povući iz Europe, ali samo zato da bi se u nju kasnije vratila, ponovno kao velika sila.¹⁴ Uskoro, s postjugoslavenskim ratovima, pokazalo se da je taj oprez bio opravdan. Ti ratovi, koji su nastali zbog povratka ekstremnog nacionalizma na europsko tlo¹⁵ pokazali su da Europa ipak nije u stanju osigurati mir te joj u tome još uvijek treba pomoć dviju velikih neeuropskih (ili uvjetno-europskih) država: SAD-a u većoj i Rusije u manjoj mjeri. Ostanak SAD-a na tlu Balkana značio je dvije stvari: prvo, to je bio ostanak SAD-a u Europi, a time i nastavak kontrolorske funkcije SAD-a u odnosu na dio Europe, i drugo: SAD je povukao granicu između »Europe« i »Balkana« kao posebnog područja, koje možda i ne pripada Europi u potpunosti, nego je njegovo »predvorje«, ili dvorište.

Ako je tako, onda se na Balkan ne mogu primijeniti isti oni kriteriji i pravila koja su primjenjiva za samu Europu. Ideja o odvojenosti Balkana od Europe povezana je s konceptom *balkanizma* kao varijante *orijentalizma* (Said, 1979; Todorova, 2015 [1997]). I doista, istodobno s tom amputacijom Balkana pojavila se i slika o divljem, agresivnom Balkanu, čiji duhovi (Kaplan, 1993) progone civiliziranu, mirnu Europu. Europa je »oprala« svoj imidž kao »mračnog kontinenta« (Mazower, 2000) time što je krivca za svoje prethodne ratove (zbog kojih Kaplan svoju knjigu podnaslovljuje kao *Putovanje kroz povijest*) projicirala na Balkan kao svoje Drugo i time ga udaljila iz svog Sebstva. SAD je tako *de facto* odvojio Balkan od Europe, što je omogućilo i samoj Europi da održi svoj novi diskurs, utemeljen na ideji o »ujedinjenoj Europi«, samo sad bez Balkana. Europa je zamislila sebe kao ujedinjen kontinent, pritom amputirajući Balkan iz slike o sebi. Prebacila ga je iz Sebstva u Drugo.

Europeizacija Balkana postala je sintagma koju su – slijedom te logike – koristiti i Europljani i Amerikanci. Za neke Europljane – npr. Jacquesa

¹⁴ Za rusku vanjsku politiku i njezin odnos prema Europskoj uniji, vidjeti Boban i Cipek (2017).

¹⁵ U dominantnom diskursu koji je u devedesetim godina 20. stoljeća promoviran u Europi, rat na Balkanu nije tretiran kao »rat u Europi«, nego je uvijek naglašavano da je riječ o Balkanu – iako je, ustvari, politička promjena u Europi kao i pad dotadašnjega međunarodnog poretka u Europi znatno pridonio nastanku i tijeku tog rata. Time je »povučena crta« između ideje Europe, koja je bila okrenuta prema ujedinjavanju, demokratizaciji i miru, i ideje Balkana – koja je bila anomalija, Drugo, i u tom smislu neeuropsko. Europeizacija Balkana jest pojam koji je trebao označiti identitetsku tranziciju iz Balkana u Europu, što također pokazuje da je riječ o odvojenim konceptima, pa je *debalkanizacija* korištena kao sinonim za *europizaciju* kad se radilo o području Zapadnog Balkana.

Poosa – ona je značila ujedno i deamerikanizaciju Balkana, a ne samo njegovu *debalkanizaciju*. No, ne samo da se Balkan nije deamerikanizirao, nego je, zbog američkoga izravnog involviranja u proces rješavanja krize u postjugoslavenskim zemljama, američka prisutnost na njemu veća nego ikad ranije. To čini Balkan u političkom i sigurnosnom smislu amerikaniziranijim od Europe, prema kojoj je predsjednik SAD-a Donald Trump skeptičan. *Brexit* će također dovesti do smanjivanja američkog utjecaja u EU-u, budući da je UK pod najvećim američkim utjecajem od svih članica EU-a. Moglo bi se, dakle, očekivati da će se na Balkanu nastaviti natjecanje između Europe i SAD-a. S obzirom na iliberalni karakter Trumpove vlasti u SAD-u, to će natjecanje imati i identitetski karakter. Dok je u doba Hladnog rata postojala identitetska sličnost – prije svega stoga što su SAD i zapadna Europa bile povezane sličnom ideologijom (liberalne demokracije), a imale su i zajedničkoga *Drugog*, u SSSR-u i zemljama tzv. narodne demokracije – u novije doba one se i ideološki podosta razlikuju.

I Turska se nalazi, i to možda više nego prije, u rascjepu između *europizacije* i *amerikanizacije*, dva procesa koji jednim dijelom koincidiraju, a drugim su odvojeni.¹⁶ S jedne strane, Turska sebe vidi kao europsku zemlju i smatra ponižavajućom činjenicu što toliko dugo čeka na članstvo u Europskoj uniji. Tog članstva nema, između ostalog, i zato što u EU-u ne postoji suglasnost o tome je li Turska doista u Europi ili bi se – da bi postala Europa – trebala *europizirati*. Te suglasnost nije bilo ni u slučaju pristupanja UK-a tadašnjoj Europskoj ekonomskoj zajednici. Francuzi su tada tvrdili da Britanija nije u Europi: ni po vrijednostima (koje su umnogome povezanije s američkim, u okviru *angloameričkog* ili *anglosaksonskog* koncepta) ni po geografiji (jer je od europske jezgre odvojena morem). Temeljem toga, Francuska je dvaput blokirala pristupanje Britanije EEZ-u, sve dok nije popustila, 1973. Suočena s dilemom za koju je smatrala da je za nju ponižavajuća, Turska se počela udaljavati od EU-a i okretati se drugim opcijama, npr. islamizmu, neoosmanizmu i atlanticizmu (Jović, 2016b). Turska se nakon kraja Hladnog rata okreće od svoje prijašnje *jednodimenzionalne vanjske politike* prema *multidimenzionalnoj*. To uključuje i kritički odnos prema SAD-u, koji se manifestirao, primjerice, u odbijanju zahtjeva za korištenjem turskog teritorija za napad na Irak 2003, kao i u različitim interesima u vezi s ratom u Siriji. Pokušavajući se afirmirati kao važna

¹⁶ Za dinamiku turske vanjske politike u odnosu na SAD i EU vidjeti Arikian (2006), Joseph (2006) i Lake (2005).

euroazijska zemlja koja formira svoju *megaregiju*,¹⁷ Turska se povremeno približavala Rusiji te je pokušavala – kroz *neoosmansku* politiku – povećati svoj utjecaj na Balkan.¹⁸ Specifičnost je turske pozicije u tome što je s jedne strane i ona sama objekt strategije drugih velikih sila, a s druge želi i sama biti velika sila, odnosno subjekt koji utječe na politiku na Balkanu. U tom smislu, dvojnost turske pozicije kao subjekta-objekta idealno ocrtava dileme u vezi s granicama Europe. Ona istodobno predstavlja alternativu konceptu Europe i sastavni dio Europe (kao kandidatkinja za članstvo u EU-u). U mnogočemu, Zapadni Balkan u istoj je ili sličnoj poziciji: on je u statusu čekanja na članstvo u EU-u, a istodobno je i neosvojeno polje koje pruža otpor procesima europeizacije shvaćene kao EUropeizacija.

Izazovi konceptu i viziji ujedinjene Europe

Svi su ti procesi i otpori (američki, ruski i turski) bili i ostali izazov za novi posthladnoratovski koncept Europe. Pritom je najznačajnije pitanje – definiranje istočne granice nove Europe. Ulaze li u tu novu Europu i Rusija i Turska? Na to pitanje nije bilo jasnog odgovora. Do njega je došlo tek djelovanjem koje su inicirale te dvije zemlje: Rusija pod Vladimirom Putinom i Turska pod Recepom Tayyipom Erdoğanom, koji su se udaljili od EU-a te su time olakšali problem koji je EU imala s definiranjem granica svog širenja. Rusija se pod Putinom, pritom, odlučila za ofenzivniji pristup, koji je od 2008. uključivao i interveniranje u druge zemlje tzv. postsovjetskog prostora: 2008. u Gruziju, a 2014. u Ukrajinu. No, u oba se slučaja pozvala na presedan prethodne intervencije NATO-a (a u stvarnosti SAD-a) na Balkanu: u Bosni i Hercegovini i posebno na Kosovu.¹⁹ Te su intervencije bile *out of area*, jer se njima iskoračilo

¹⁷ Npr., u Davutoğluovoj koncepciji, regije Bliskog istoka, Balkana, Zakavkazja i Centralne Azije, kao područja koja su nekad pripadala Osmanlijskom imperiju postale bi sastavnim dijelom nove *megaregije* – Afroeuroazije (Davutoğlu, 2015 [2001]). Jedna od poveznica koja bi eventualno mogla povezati tu novu megaregiju jest i koncepcija neoosmanizma, koja doduše nije jedina opcija koja je na raspolaganju suvremenoj Turskoj u njezinu identitetskom preoblikovanju, ali jest jedna od opcija. Za neoosmanizam, vidjeti Tanasković (2010).

¹⁸ Za tursku vanjsku politiku poslije Hladnog rata vidjeti Ajzenhamer (2018), Jović (2016a), Đurković i Raković (2013) i Kubaracibasi (2009). Za specifičnosti turske politike prema Balkanu vidjeti Vračić (2016).

¹⁹ Za vezu između proglašenja nezavisnosti Kosova u veljači 2008. i ruske intervencije u Gruziji u kolovozu te iste godine vidjeti <http://www.independent.org/news/article.asp?id=2301>. Za Putinovu izjavu u kojoj koristi Kosovo kao presedan za Krim vidjeti <http://tass.com/politics/1007961>.

iz područja za koji je sam NATO smatrao da je jedini dopustiv te se zakoračilo u područje Balkana, dakle *Europe izvan EU-a*. Ukrajinska je kriza iz 2014. odredila – makar i privremeno – istočne granice Europe, preko kojih će proširenje biti u dogledno vrijeme nemoguće.²⁰ Unutar-njopolitičke promjene u Turskoj, kao i trendovi u politici na Zapadnom Balkanu, usporili su – ako ne i potpuno zaustavili – proširenje EU-a na Balkan. Time je Europa, na neki način, izvanjskim djelovanjima zaustavljena u procesu redefiniciranja vlastitog identiteta. Drugi su, barem zasad, nacrtali njezine granice. Najavljeni izlazak Ujedinjenoga Kraljevstva iz EU-a imao bi isti učinak na zapadu. Nakon njega, granice Europe bile bi postavljene na Engleskom kanalu, smanjujući pritom prijašnji teritorij *Europe* kao političkog i identitetskog pojma. Krićka pozicija koju američki predsjednik Donald Trump ima u odnosu na EU ujedno je i izazov za koncept *euroatlantizma*. Ako se već Europa nije sama uspjela emancipirati od SAD-a, možda će to SAD, za vrijeme Donalda Trumpa, učiniti za nju.²¹ Umjesto proširenja Europe imamo obratan trend: njezino smanjenje. Istodobno, liberalni je koncept, na čijoj se pobjedi nad alternativama 1989. stvorio novi val entuzijazma za koncept *ujedinjene Europe*, u krizi, a na europskoj periferiji (unutarnjoj i vanjskoj), kao i u nekim zemljama europske jezgre, povećavaju se antiliberalni i iliberalni trendovi (Simendić, 2017). S obzirom na to da ti trendovi više nisu karakteristični samo za ne-Europu, sama Europa možda ima sad sve jasniju Drugost, ali istodobno slabi njezino *Sebstvo*. Ideološki i normativno ona postaje sve pluralističnijom, a taj trend dovodi u pitanje njezinu samopercepciju kao konstrukcije unutar koje postoje »zajedničke vrijednosti«. Ta zajedničkost nije ni izbliza onako jasna kako je bila u viziji nove Europe, razvijene na ideji monopola liberalne demokracije i istiskivanje svih alternativa. Europski se identitet suočava s internom krizom, povezanom više s idejom o *Sebstvu* nego o *Drugosti*.

²⁰ Ukrajinska kriza imala je velike posljedice i na percepciju Europe u Rusiji. Ona je prije 2014. bila pozitivna, a potom negativna: https://www.ecfr.eu/article/commentary_what_russia_thinks_of_europe5084. Također, za Rusiju i njezinu sigurnosnu politiku prema Europi nakon 2014. vidjeti Nunlist i Thranert (2015).

²¹ To je naročito moguće s obzirom na američko povlačenje iz *nuklearnog sporazuma* s Iranom. EU je ostao privržen tom sporazumu, koji je američki predsjednik Donald Trump nazvao štetnim za američke interese. Za europsku poziciju vidjeti izjavu Federice Mogherini: <https://www.avrupa.info.tr/en/eas-news/remarks-high-representativevice-president-federica-mogherini-press-conference-following-3>.

Kao odgovor na te izazove, unutar same Europske unije pojavila se ideja o manjoj i integriranijoj Europi, nasuprot većoj ali *suviše kompleksnoj*. Francuski predsjednik Emmanuel Macron zagovornik je tog pristupa.²² Ako on prevlada nad alternativnim – i dosad dominantnim – konceptom proširenja, Europa će biti nešto drugo od onoga što su predlagali zagovornici maksimalističkog koncepta širenja Europe, možda čak i neograničeno, na njezino susjedstvo. Ideja o integriranoj, ali kompaktnijoj, Europi dovodi u pitanje dosadašnju politiku proširenja. Europa je u defenzivi, jer opravdano drži da je Sebstvo moguće sačuvati samo na manjem području od onoga što ga je predvidio koncept nove Europe. Pristup koji inzistira na produbljanju, a ne proširenju EU-a – koji preferira Francuska – zanemaruje stav da su produbljanje i proširivanje dvije strane istog procesa: daljnjeg konsolidiranja Europske unije, koje bi uključivalo i *konsolidiranje Europe* u identitetskom smislu, i to tako da se *dovrši* proces europeizacije Zapadnog Balkana. Predstavnicima zemalja-kandidata za članstvo iz te regije upozoravaju da se, zapravo, u slučaju Zapadnog Balkana ne radi više o *proširivanju* Unije i njezinoj teritorijalnoj ekspanziji, budući da se uključivanjem tih zemalja Unija ne bi više širila na istok, kao što bi bio slučaj s eventualnim primanjem Turske u članstvo EU-a.²³ Odvajanje pitanja *proširenja* (na Tursku) od pitanja *konsolidiranja* u strateškom je interesu zainteresiranih zemalja Zapadnog Balkana. Zagovornici primanja Zapadnog Balkana na taj način žele izbjeći ili smanjiti animozitet prema tom procesu, koji se u javnom mnijenju zemalja-članica povezuje s ulaskom Turske u Uniju, čemu se mnogi protive.

Maksimalistički koncept Europe – a time i politika proširenja EU-a kroz europeizaciju regija istočnog susjedstva i Zapadnog Balkana – imao je utemeljenje u ideji liberalnog univerzalizma, koji je Europa – vidi se, preuranjeno i pomalo utopistički – proglasila pobjedničkim nakon Hladnog rata, tj. 1989. Prema konceptu liberalnog univerzalizma,²⁴ Europa je *zajed-*

²² <https://www.politico.eu/article/macron-in-european-parliament-urges-eu-to-seize-chance-to-reform/>.

²³ Na panelu o Zapadnom Balkanu u rujnu 2013. tadašnja ministrica vanjskih poslova Hrvatske Vesna Pusić rekla je: »Pogledamo li kartu, radi se o konsolidaciji teritorija, a ne zapravo o proširenju«: <http://www.mvep.hr/hr/mediji/18022.html>. Tu je poziciju dijelila i visoka predstavnica EU-a za vanjsku i sigurnosnu politiku Federica Mogherini, koja je također upozoravala da se ne radi o proširenju nego o konsolidiranju: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/federica-mogherini-u-hrvatskoj-visoka-duznosnica-eu-u-prvom-sluzbenom-posjetu-zagrebu-nakon-banskih-dvora-otisla-na-razgovor-na-pantovcak/6388823/>.

²⁴ Za koncept liberalnog univerzalizma, primijenjenog na vođenje vanjske politike, vidjeti Quinn i Cox (2007), Kurelić (2004) i Jović (2014).

nica vrijednosti (shared values) i *stilova života* (lifestyles), a ne teritorij. Ona je *civilizacija* kojoj svatko može pripadati zato što su vrijednosti na kojima se zasniva univerzalne. To su vrijednosti slobode, pluralizma, individualizma, sekularizma, demokracije i mira. Sve dok zemlje koje su u susjedstvu Europe pokazuju volju i spremnost da prihvate te vrijednosti, one mogu zadobiti *perspektivu članstva* u Europskoj uniji. Inicijalno, mnogi su bili skeptični i prema uključivanju mnogih postojećih zemalja-članica u Europsku (ekonomsku) zajednicu, smatrajući da njihova militaristička i antiliberalna prošlost nije spojiva s liberalnim i pacifističkim karakterom tog *eksperimenta sui generis*. Međutim, ideja Europe gradila se – kroz projekt ujedinjavanja – *nasuprot* prošlosti. Europska unija nastala je kao zajednica država koje su odlučile u Europi sagraditi međunarodni sustav koji bi onemogućio nacionalizam, jer su smatrale da je nacionalizam pojedinih europskih zemalja imao tragične posljedice. Nova je Europa treba nastati kao alternativa staroj Europi. Svaka zemlja koja je spremna izazvati vlastitu tradiciju, čak i ako je ta tradicija okrenuta prema agresivnosti i prevelikom nacionalizmu, potencijalno može postati europska, bez obzira na prošlost. Za projekt europskog jedinstva *Drugost* nije bila primarno geografski pojam, nego *povijesni* i *identitetski*. Nova Europa bila je nova šansa u odnosu na staru, prethodnu Europu: bilo da se radilo o Europi međuratnog razdoblja, Europi Drugoga svjetskog rata ili Europi Hladnog rata.

Međutim, bit te ideje jest u svjesnom i permanentnom izazivanju mnogih elemenata identiteta i »tradicije«, koji su povezani s mračnim razdobljem Europe. To je glavni uzrok tenzija između proeuropskih i antieuropskih (tradicionalističkih) snaga u svim zemljama-kandidatima, pa i u mnogim zemljama-članicama. Konstrukcija nove Europe jest projekt koji involvira utopiju i imaginaciju, u čijoj je jezgri ideja o »zajedničkim« vrijednostima.²⁵ Stvaratelji identiteta nove Europe konstruirali su *mit* o navodnim zajedničkim vrijednostima, ne vodeći računa o tome da mnogi Europljani, zapravo, ne dijele te vrijednosti, kao ni o tome da ih mnogi izvan Europe dijele. Također, oni su preoptimistično zaključili da su sloboda i pluralizam, individualizam i mir univerzalne vrijednosti, koje dijele svi, ili barem velika većina, ljudi. Mnogi preferiraju sigurnost, tradiciju, autoritarnost i nacionalizam, suprotstavljajući se tako ideji da postoje zajedničke vrijednosti. Razlika između *nas* i *drugih* u stvarnosti je vrlo »meko« i porozna kad su posrijedi »zajedničke vrijednosti«.

²⁵ O identitetu Europe i odnosu teritorijalnosti i koncepta »zajedničkih vrijednosti« vidjeti Chopin (2018).

Granica između Sebstva i Drugosti nije, pritom, granica između država, nego dijeli društva unutar postojećih granica nacionalnih država. No, u mitovima i službenim diskursima ona je prilično »čvrsta«. Ona je takva i u stvarnoj politici proširenja, gdje se na zemlje-kandidate mora gledati kao na cjeline. Ili je neka od njih *europska* ili (*još*) *nije europska*. U međunarodnim odnosima, to što su neki stanovnici nositelji *europskih vrijednosti*, a drugi nisu, ne znači ništa, jer se ne mogu Europljanima tretirati samo neki državljani neke zemlje.²⁶ Izlaz iz toga bio je u poticanju unutarnjih transformacija zemalja-kandidata, što je uključivalo izvanjske intervencije u unutarnje politike, a ponekad i poticanje *obojenih revolucija* i *promjena režima* (*regime change*) u europskom susjedstvu.

Druga dilema koja se pojavljuje čak i kod onih koji prihvaćaju ideju o zajedničkim vrijednostima odnosi se na status kršćanstva, odnosno kršćanske civilizacije, kao jedne od determinanti europskog identiteta. Konzervativna ideja Europe nije toliko vezana uz instituciju Europske unije, koliko uz specifičnu interpretaciju pojma *zajedničke vrijednosti* koja pod time podrazumijeva prije svega kršćanstvo. Unazad nekoliko godina u Europi primjećujemo povećanje broja i aktivnosti nevladinih organizacija koje se protive sekularnom i liberalnom karakteru njihovih zemalja, smatrajući pritom da se liberalne koncepcije nameću izvana, »iz Europe«. Događa se i porast islamofobije, najčešće u vezi s idejom *islamskog radikalizma*, pa i *terorizma*, a dijelom i kao odgovor na migracije iz Bliskog Istoka. Političari kao Viktor Orbán u Mađarskoj i Jarosław Kaczyński u Poljskoj personificiraju sve te otpore konceptu liberalne Europe. Oni se protive liberalnim vrijednostima, imigrantima i islamu, nevladinom sektoru koji je inspiriran Sorosevim Otvorenim društvom, a djelomice flertuju i s antisemitizmom – kako bi sačuvali mađarske i poljske »tradicionalne vrijednosti«, a zapravo kako bi mobilizirali poljski i mađarski nacionalizam.

Kako bi izbjegle trajnu isključenost iz Europe, dominantno muslimanske zemlje na Balkanu (Albanija, Kosovo, Turska i Bosna i Hercegovina) naglašavaju sekularni, a ne religijski, karakter identiteta Albanaca, Bošnjaka i Turaka. U tu svrhu nekadašnji su Muslimani (kako se ta nacija zvala u

²⁶ Doduše, ima i takvih primjera. Građani Cipra koji imaju putovnicu te zemlje, ali dolaze iz samoproglašene Turske Republike Sjeverni Cipar, nisu tretirani kao državljani EU-a. Isto tako, EU putovnice Republike Srbije koje su izdane na području Kosova ne tretira se isto kao i putovnice te države izdane u Srbiji. Te su razlike, međutim, uvjetovane spornim statusom tih dvaju teritorija/država, a ne razlikama u vrijednosnim orijentacijama građana koji su nositelji tih putovnica.

socijalizmu) već 1993. odlučili promijeniti svoje ime u – Bošnjaci.²⁷ Strah od islama, na kojem se dodatno mobilizira antiislamska politika, vjerojatno će u sljedećim godinama osnažiti granicu između *Nas Europljana-kršćana* i *Njih-muslimana*. Na drugoj strani, liberalna će Europa uspostaviti granicu između *Nas-sekularnih* i *Njih-teokrata*, bili oni kršćanski ili islamski. Time će se postaviti i pitanje odnosa između *Nas* i *Njih*, i to i od strane liberalne i od strane konzervativne Europe. Sve će to, vjerojatno, intenzivirati podjele, a time i udaljiti Europu od prvobitne ideje liberala, da formiraju *jednu* Europu, ujedinjenu u razlikama.

Pred nama je, stoga, sljedeća dilema: jesu li moguće dvije ili više Europa – jedna koju definira članstvo u EU-u, i druga, koju britanska postbreksitovska vanjska politika naziva Europom izvan EU-a. Drugim riječima, je li Europa još uvijek isto što i Europska unija, pa zemlje koje nisu ušle u EU još nisu Europa? Ili je moguća i Europa europskih vanjskih periferija – bilo sjeverozapadne (Britanije, Norveške i Islanda) ili istočne i jugoistočne (Zapadnog Balkana) – koja nije u EU-u ali je još uvijek Europa? Istodobno, unutar same EU pojavila se ideja o *više Europa*, odnosno o *Europi više brzina*. Riječ je o napuštanju koncepta *jedne Europe*, kako bi se odgovorilo na unutarnje izazove ideji »zajedničkih vrijednosti«, koje – sve je očitije – ne dijele više sve zemlje-članice. Hoćemo li, uz *Europu više brzina* imati i *više Europa*?

To se pitanje ne tiče samo budućnosti, jer u raznim europskim projektima i institucijama sudjeluje različit broj država. U najvećoj europskoj organizaciji, Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju, sudjeluje 57 država, uključujući i neke koje nisu teritorijalno na europskom kontinentu. U Vijeću Europe sudjeluje 47 država, u Europskoj uniji 28, u Šengenskoj zoni 26 (uključujući i Island, Lihtenštajn, Norvešku i Švicarsku, koje nisu članice EU-a), a u Eurozoni 19 (a još četiri mikrodržave imaju sporazum o korištenju eura kao svoje valute, Andora, Monaco, San Marino i Vatikan, dok su dvije države unilateralno proglasile euro svojom valutom, Kosovo i Crna Gora).

Ideja o jedinstvenoj Europi kao i o EU-u kao sinonimu za Europu pokazuje se, dakle, simplificiranom i djelomično redukcionističkom. Takvo gledanje na Europu proizlazi iz monopolističke uloge – uloge *hegemona* u *unipolarnom* europskom poretku – koji za sebe traži i koji je na najvećem

²⁷ Za tu promjenu i njezine razloge vidjeti Filandra (2011) i Jović (2013). Za nove identitetske narative u Albaniji i među Albancima na Kosovu, koji se fokusiraju na dokazivanje nereligijskog i sekularnog karaktera novoga albanskog identiteta, vidjeti Gola i Selaci (2017).

dijelu europskog kontinenta ostvarila Europska unija. Ako je svijet nakon 1989. na trenutak postao unipolaran²⁸ (s prevlašću SAD-a), onda je Europa to postala još i više – s Europskom unijom kao »jedinom mogućnošću« za sve Europljane, gdje god/tkogod/štogod oni bili. EU pokušava taj *trenutak* pretvoriti u trajno stanje – ali izazovi pred kojima se nalazi dovode u pitanje uspješnost te ambicije. No, retorika EU-a ostaje ista ili vrlo slična onoj iz devedesetih godina 20. stoljeća. Iako se na rubovima (periferijama) EU-a pojavljuju začetci bipolarnog ili multipolarnog poretka (Jović, 2015b), EU još uvijek sebe vidi kao jedinu legitimnu *silu* u Europi te stoga i promovira tezu da je *ulazak u Europsku uniju* isto što i *europaizacija*, kao i to da Europi i dalje *nema alternative*. To je, međutim, retorika i praksa koja je u neskladu s novim realnostima. Ona je bila sasvim odgovarajuća i razumljiva u krajem 20. stoljeća, ali ne i nakon povratka konzervativizma, jačanja uloge vanjskih aktera i prvih indikatora obnove bipolarizma i multipolarizma na europskoj periferiji.

Ulazak u EU tako se naziva »povratkom u Europu«. Proces transformacije društva tijekom pregovaračkog procesa neke zemlje-kandidatkinje o pridruživanju Uniji naziva se *europaizacijom* (Beširević, 2012). Ta *europaizacija* ponekad uključuje i odustajanje od vlastite tradicije kako bi se prihvatile »zajedničke vrijednosti«, a te »zajedničke vrijednosti« zapravo nisu zajedničke, nego ih je formulirala politička klasa unutar EU-a. *Europeizacija* je *debalkanizacija*, svojedobno je govorio predsjednik Srbije Boris Tadić.²⁹ Balkan je, u interpretaciji onih koji smatraju da je jedina *Europa* ona koja je u EU-u – predvorje Europe, ali nije njezin sastavni dio. Tek ulaskom neke zemlje u Uniju ona se *proširuje* i na taj prostor. S vremenom, cijeli Balkan će postati *Europa*. Pojam *jugoistočna Europa* naveden je kao konačan cilj ove institucionalne, ali i identitetske, transformacije. Postati *Europa*, to se može samo kroz formalno članstvo u EU-u.

Takvo razumijevanje *Europe* ima u sebi nešto imperijalno ili makar neoimperijalno. Europa se ovdje definira kao ideal, kao viši cilj, kao finalna destinacija i kao model koji pokreće transformaciju država i društava u njezinu susjedstvu – kroz politiku proširenja, pa i kroz Europsku susjedsku politiku ili Europsko istočno partnerstvo. Širenje utjecaja nije

²⁸ Za pojam »unipolarni trenutak«, kojim se opisuje kratka dominacija SAD-a kao jedine supersile neposredno nakon kraja Hladnog rata, vidjeti Krauthammer (1990).

²⁹ <https://vesti-online.com/print/159640/Vesti/Srbija/159640/Nisam-politicar-da-bih-pobedio-na-izborima>. Za takav diskurs kao akademski vidjeti Pierre (1999).

ni spontano ni »prirodno«, nego je izraz zaključka da je Europa na višoj civilizacijskoj razini od zemalja koje nisu Europa i da stoga ima pravo te zemlje *europelizirati*. Status »više kulture« Europi priznaju i zemlje-kandidati, one koje joj se svojom voljom (tj. voljom njihovih političkih i drugih elita) žele pridružiti. Žele li (temeljem ideje o »zajedničkim vrijednostima« i kompatibilnim identitetima) ili moraju – temeljem racionalne procjene moći – to je, dakako, pitanje koje moramo ostaviti za drugu priliku. Ideja europeliziranja zemalja u prstenu oko EU-a – bilo da je konačni cilj te europelizacije članstvo u EU-u kroz politiku proširenja, ili *sve osim članstva* kroz politiku *susjedstva* ili *partnerstva* – uključuje u sebe politiku *vođenja*, na način rukovođenja. Europa se proširuje tako što iz svoga sadašnjeg oblika (sadašnjega kolektivnog *Ja*) transformira zemlje u susjedstvu kako bi postale dio njezinoga budućeg kolektivnog *Ja*. To je moguće samo ako te zemlje – ili te regije (npr., Balkan ili postsovjetski prostor, možda i Bliski istok i Centralna Azija) – odustanu od dijela svoga sadašnjeg identiteta i prihvate nove elemente identiteta, i to i u institucionalno-administrativnom i u identitetskom smislu. Istiskivanje staroga (tradicije) i utiskivanje novoga (»zajedničkih vrijednosti«), to je bit procesa *europelizacije*, koji je u svojoj biti poseban oblik tranzicije.³⁰ Ona je uvijek udar na *status quo*, jer traži *reforme*, a te reforme nisu samo institucionalne nego i identitetske. U procesu proširenja sebe same, EU djeluje kao *revizionistička sila*.³¹ Ona djeluje kao *reformistički magnet* koji ometa spontanost politike u zemljama-kandidatima, kako bi ih promijenila i reformirala. Taj se magnet dosad pokazao snažnim instrumentom intervencije u politička, pravna, društvena i identitetska pitanja, makar privremeno, tj. u samom procesu pridruživanja. Jednom kad su kandidati postali članovi EU-a, taj je magnet oslabio, pa se politička dinamika u novim članicama najčešće vraćala na staro stanje ili je barem uključivala mnoge elemente staroga.

Time dolazimo do paradoksa koji za mnoge izgleda nerješivim. S jedne strane, ideja *Europe* bila je utemeljena na napuštanju staroga, na radikalnom odmaku od prethodnih praksi i doktrina, uključujući od ideje supremacije nekih naroda nad drugima te – naročito – na odustajanju od ideje imperi-

³⁰ Za ideju o peterostrukoj tranziciji, koja uključuje i identitetsku, vidjeti Jović (2017).

³¹ Pod revizionističkom silom podrazumijevaju se zemlje – najčešće, iako ne isključivo, velike sile – koje su nezadovoljne *statusom quo* u međunarodnim odnosima i koje teže promjeni karaktera strukture tih odnosa ili poboljšanju svoje pozicije u okviru postojećeg poretka na način koji dovodi u pitanje glavne osobine tog poretka. Nasuprot njima su sile *statusa quo*.

jalizma. S druge, međutim, Europa postaje *benevolentni imperij*, alternativa nacionalnoj državi, koji već sad ima svoju jezgru i svoju periferiju, pri čemu jezgra pokazuje ambicije i razvija prakse kojima kontrolira periferiju, ograničavajući narodnu suverenost. Europska unija time, u očima mnogih, postaje neoimperijalnom silom, koja pokušava spasiti imperijalnu ideju i praksu u novome postimperijalnom obliku.³² Ona, doduše, tvrdi da je doba nacionalnih država Europi donijelo najveća zamisliva zla, koja su eskalirala izbijanjem Drugoga svjetskog rata, upravo u srcu Europe. Ali, istovremeno, nije li i imperijalizam, a ne samo nacionalizam, bio dio europske mračne prošlosti? »Rehabilitacijom« *imperija*, ako ne i *imperijalizma*, kao poželjne alternative nacionalizmu nacionalnih država, EU se približila suvremenoj ruskoj, turskoj i američkoj viziji koje sve »flertuju« s imperijalizmom, na jedan ili drugi način.³³

S obzirom na to da se reforme koje se periferiji nameću iz jezgre odnose i na identitetska pitanja, otpori su veliki. Oni su veliki prije svega stoga što je jasno da se promjene nameću izvana ili barem u suradnji između političke klase u zemlji-kandidatkinji i europske političko-administrativne klase. Mnogi u zemljama-kandidatima smatraju da proces *europelizacije* podvrgava njihovu zemlju izvanjskom oblikovanju identiteta (običaja, zakona, neformalnih praksi, inercije i lokalnih »zajedničkih vrijednosti« na kojima se taj identitet konstruira) te da je stoga Europa neprijatelj nacionalnih identiteta, naročito *tradicije*. Takva interpretacija najčešće nije pogrešna. Ulazak u EU smatrao se – a u zemljama smanjenoga Zapadnog Balkana još se uvijek smatra – jedinim mogućim putom, putom bez alternative. A čim nema alternative, nema ni slobode, jer sloboda je stvarna mogućnost izbora između najmanje dviju opcija. Ulazak u EU je, međutim, više nalik na vožnju boba: svi timovi voze istom bob-stazom, s koje nema skretanja. Uspješnost se mjeri samo brzinom vožnje, a brzina će biti veća što su natjecatelji (naročito vođa tima, onaj koji daje inicijalni potisak, a potom uskače u bob) vještiji. Važno je potom ne kočiti, jer svako kočenje u velikoj brzini može biti pogubno. Bob ne može zalutati – može se samo prevrnuti, što može biti potencijalno opasno za same natjecatelje. Kao što bob

³² Za usporedbu između EU-a i prethodnih, klasičnih, imperija vidjeti Zielonka (2006) te <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-09-20/the-eu-is-looking-like-europe-s-next-failed-empire> i <https://euobserver.com/institutional/24458>.

³³ Za rusku politiku povijesti, koja pokušava spojiti sve elemente prošlosti u jedan konzistentan diskurs, vidjeti Cipek (2018), a za turski neosmanizam Tanasković (2010).

nije naročito uzbudljiv sport, tako nije ni proces »pregovaranja« za ulazak u EU. Uspjeh i tamo često ovisi o umješnosti vođe tima, o ne-kočenju i o spremnosti svih članova tima da pravilno spuste glavu kako ne bi pružali prevelik otpor.

Narativ o »putu bez alternative«, koji je predstavljen zemljama-kandidatima za članstvo u EU-u, služi kao instrument moći. On već sam po sebi upozorava potencijalne protivnike *europskog puta* da ne mogu uspjeti i da će zalutati na *bespuću europske zbiljnosti*. Ako se ne želite »priključiti Europi« (pojam koji podsjeća na *bandwagoning*, izvorno korišten u teorijama vanjske politike, naročito kao opcija za male zemlje),³⁴ ostat ćete »izvan Europe«. A biti »izvan Europe« znači biti u susjedstvu neoimperija (ili više njih, ako se uključe SAD, Rusija i Turska) koji iskazuje želju za proširenjem, koji ima instrumente kojima intervenira u nacionalnu suverenost i koji je uvrijeđen vašim odbijanjem da mu se pridružite ili je čak vaše odbijanje da se pridružite doživio kao poniženje i kao sigurnosni rizik budući da je riječ o vrsti otpora. To je pravi smisao često korištene izreke »bolje je biti uza stol nego na stolu«. Ona znači da se članstvom u EU-u od objekta u europskim (međunarodnim) odnosima postaje njihovim subjektom. Pravi se subjektivitet postiže time što će se prihvatiti uvjeti (riječ: *conditionality* ima značajno mjesto u samom procesu europeizacije) koje EU postavlja kandidatskim zemljama kroz proces jednosmjernog utjecanja. »Pregovori« o ulasku u Uniju nisu zapravo pregovori dvaju ravnopravnih subjekata, nego proces formuliranja uvjeta koje postavlja jedna strana – ona koja ima moć – i zadovoljavanja kriterija druge strane – one koja tu moć nema. Objekt se time do neke mjere desubjektivizira kako bi ulaskom u EU postao subjektom. Pritom se to »postajanje subjektom« događa samo nominalno, odnosno samo simbolički – dok se u stvarnosti i dalje ostaje objektom više nego što se postaje subjektom.

Smisao je toga procesa u ograničavanju suvereniteta – i to i tijekom »pregovaračkog« procesa (koji se tako zove uglavnom pogrešno, jer se ne radi o stvarnom pregovaranju nego o fingiranju pregovora iza kojih stoji prihvaćanje fiksnih kao i jednog broja varijabilnih uvjeta) i po ulasku u EU. Suverenitet europskih zemalja i dalje je preopasan da bi ga se dopustilo u bilo kakvom smislenom pogledu. Suverenitet time postaje nominalan i simbolički, a ne stvaran u političkom smislu. Europske su zemlje, naime, u

³⁴ Za taj pojam vidjeti Walt (1987), a za primjenu u teorijama vanjske politike Alden i Aran (2012).

doba svoje suverenosti počinile golema zlodjela prema vlastitom stanovništvu (manjinskom: u etničkom, društvenom i ideološko-političkom smislu), kao i prema drugim zemljama, te im se stoga suverenost kao neka smisljena karakteristika više jednostavno ne može dopustiti. Ograničavanje suverenosti europskih zemalja jedno je od glavnih jamstava za mir u Europi. Mir u Europi možda nije jamstvo za mir u svijetu, ali je rat u Europi dosad najpouzdaniji put k svjetskom ratu. Zbog straha od obnove suvereniteta – naročito po pitanju upotrebe vojske u svrhe ratnog djelovanja – Europa je tijekom Hladnog rata bila podijeljena. Nakon kraja Hladnog rata, pokušala je (još uvijek pokušava) osloboditi se od izvanjskoga »dvostrukog« tutorstva: američkog na zapadu i ruskog na istoku, i to tako što je »stala na svoje noge«. Ali, namjera da samostalno osigura mir na svom tlu, pokazala se priličnom iluzijom već u postjugoslavenskim ratovima (1991. – 1995. te oko Kosova 1999.). Ograničavanje suvereniteta postjugoslavenskih zemalja – a naročito Bosne i Hercegovine (Jović, 2015a) i Kosova, dijelom i Hrvatske i Srbije – postalo je rješenje za isti onaj problem koji je već toliko puta nastao u Europi, a to je problem rata. No, to je ograničavanje nastupilo tek nakon što je u rat intervenirao SAD, koji je uspostavio svoj utjecaj tamo gdje je Europa bila nedovoljno efikasna. Europeizacija je Zapadnog Balkana, stoga, pokušaj preuzimanja kontrole nad suverenitetom zemalja te *regije-u-nestanku* kako bi se ona pacificirala kroz proces koji uključuje nominalno subjektiviranje, ali koji ih i nakon ulaska u EU pokušava desubjektivizirati. Zato je taj proces toliko povezan s pitanjima odnosa prema postjugoslavenskim ratovima, što se najbolje moglo vidjeti kroz unošenje *pune suradnje s Haaškim tribunalom* te poticanja *regionalne suradnje* kao novih i specifičnih kriterija za ulazak u EU. Ti novi kriteriji uspostavljeni su kako se zemlje Zapadnog Balkana ne bi vratile u situaciju u kojoj bi svoju nacionalnu suverenost koristile da bi zaratile jedna s drugom ili da bi provodile politiku etničkog čišćenja, genocida i antiliberalnog neprijateljstva prema manjinama, pravima pojedinaca i slabijih u vlastitim etničkim demokracijama (Smooha, 2002).

Otpori *Europi kao Europskoj uniji* u zemljama europske izvanjske periferije

Taj proces, međutim, stvara frustracije i osjećaj poniženosti u zemljama-kandidatkinjama, pri čemu su predvodnici otpora najčešće nacionalisti i suverenisti. To je bio slučaj sa svim kandidatskim zemljama, ali je naročito

u zemljama Zapadnog Balkana, posebno onoj u kojoj se stvorio narativ o *pobjedniku i žrtvi* rata, Hrvatskoj (Peskin i Boduszyński, 2003). Ali, ton kojim Europa razgovara s kandidatima, kao i instrumenti koji su primijenjeni ili bi mogli biti primijenjeni u procesu *europizacije* – npr. *blokiranje*, *ucjenjivanje*, *uvjetovanje* i slično – stvaraju osjećaj nejednakosti i neravnopravnosti, koja nije samo zamišljena nego je u mnogim važnim aspektima i stvarna. Taj je osjećaj posve logičan i proizlazi iz analize stvarnosti – bez obzira na to što se u interpretacijama stvarnosti on dodatno oblikuje na način da se elementi nejednakosti dodatno ističu. Frustracije proizlaze iz različitih viđenja *Sebe* i *Drugoga* u odnosu između *Europe* (EU) i kandidatskih zemalja.

Prije svega, kandidatske zemlje same sebe vide kao *europske* i smatraju da su – u sadašnjosti, kao i u prošlosti, tj. *oduvijek* – europske. Naglašavaju, stoga, razliku između pojmova *Europe* i *Europske unija*.³⁵ Smatraju, štoviše, u skladu sa svojim nacionalnim mitovima, da su u prošlosti bile istaknute *braniteljice Europe* (*bedem*, *predziđe*) i da su za europsku sigurnost i prosperitet ponekad žrtvovali i vlastite interese, sigurnost i opstanak. U nacionalnim mitovima zemalja-kandidata razvio se, kao što navodi Pål Kølsto (2005), osjećaj da su zemlje periferije *branile* Europu, ali da Europa nije uvijek bila dovoljno zahvalna za tu povijesnu zaslugu svoje periferije. Štoviše, nepravedno je tretirala periferiju, jer ju je zapravo *isključila* iz mentalnog mapiranja *Europe*. O tome, primjerice, svjedoči zaključak da Balkan nije Europa nego njezino »predvorje« (*courtyard*). Štoviše, da čak ni ulaskom u EU neke zemlje periferije neće biti – ili ne bi trebale biti – tretirane baš kao »Europa«. Ideja o »Europi dviju brzina« (*multispeed Europe*) ili o »višeslojnoj Europi« (*multilayered Europe*) stvorena je kako bi i unutar same proširene EU isključila »novu«, »južnu«, »nepouzdanu« Europu (npr., Grčku, Bugarsku i Rumunjsku) iz »prave«, »centralne«, odnosno »Europe europske jezgre« (*core Europe*). Odnos između »centra i periferije« postaje, naročito nakon početka financijske i ekonomske krize

³⁵ Na toj razlici inzistira i postbreksitovska Velika Britanija. Ona, također, tvrdi da želi ostati u Europi, iako više nije u EU-u. U njoj su istaknute i ostale teze iz tog diskursa, npr. o tome da je UK bila moćnija prije nego što se uključila u EU te da je branila Europu od nje same, tj. od njezinoga ekstenzivnog i ekstremnog nacionalizma (fašizma i nacizma), kao i od opasnosti s Istoka (od SSSR-a za vrijeme Hladnog rata). Izlaskom iz EU-a, Britanija je samu sebe postavila u poziciju *europske periferije*, pa se i time može objasniti sličnost diskursa koji se razvijaju na Zapadnom Balkanu i u UK-u po pitanju identiteta, politike i budućnosti EU-a.

iz druge polovine prvog desetljeća 21. stoljeća, sve važnijom temom. Kao što ističu neomarksisti, odnos centra i periferije unutar EU-a već pokazuje da se radi o tome da je Europska unija – naročito kroz svoje novije integracijske instrumente, kao što su Šengenski prostor i euro – postala jedna vrsta neoimperijalnog projekta, od kojeg koristi ima prije svega centar, a manje periferija (Fouskas, 2011, 2015). Masovno iseljavanje stanovništva iz zemalja europske periferije nakon ulaska tih zemalja u EU, kao i konstantni visoki deficit u trgovinskoj razmjeni tih zemalja u odnosu na najveće europske ekonomije, stvara osjećaj gubitka, koji se ne može promijeniti ideološkim frazama o *ujedinjenoj Europi*. Razlike se ne smanjuju, nego se povećavaju (Milanović, 2016; Piketty, 2014), a time se povećavaju frustracije i nezadovoljstva samom idejom i praksom Europske unije. Anti-EU pokreti su, u tom kontekstu, također i pokreti za *jednakost* i uvažavanje, pa i za oslobođenje u odnosu na projekt unipolarizma i hegemonije centra u odnosu na periferiju. Oni stoga inzistiraju na ideji samoodređenja, nasuprot pritisku iz Brisela. U tome se nalaze korijeni *suverenističke* politike koju zagovaraju.

Taj se odnos još bolje može primijeniti kao instrument za analizu odnosa između EU-a i zemalja-kandidata, koje su u odnosu na centar u još lošijem položaju nego što je »unutarnja periferija« u EU-u u odnosu na »jezgru«. U Europi, dakle, postoji jedna jezgra i više periferija: jedno je unutarnja periferija EU-a, drugo su zemlje-kandidati (npr. na Zapadnom Balkanu), treće su zemlje Istočnog partnerstva, a četvrto daljnji prsten EU-a u mediteranskoj regiji i na Bliskom istoku te Rusija i zemlje Centralne Azije, na koje EU želi imati utjecaja zbog ekonomskih i sigurnosnih razloga, ali im ne nudi ni posebno partnerstvo ni članstvo. Suvremena Europa, dakle, nije jedinstven prostor *zajedničkih vrijednosti*, nego više nalikuje na *lück*, sa svojim slojevima (krugovima) od kojih su neki u samom centru, a drugi bliže ovojnicama.

Frustracije koje se stvaraju u procesu pridruživanja EU-u dovode do sabotiranja traženih reformi, jer se te reforme smatraju opasnim za nacionalni identitet. To se sabotiranje rijetko kad događa kroz transparentan i javan otpor politikama EU-a. Euroskeptične stranke u kandidatskim su zemljama malobrojne i uglavnom neuspješne. Postoje, osim toga, načini da ih se marginalizira ili ignorira: i stranke i reforme. Umjesto toga, sabotiranje procesa *europaizacije* događa se kroz *simuliranje reformi* (Boduszyński, 2010). Simuliranje reformi postaje, tako, učestalom praksom,

koja nije plod nekog nemoralna ili neetičnosti, nego ima dva temeljna razloga. Prvi je u nerealno postavljenim kriterijima za članstvo, koji ne mogu biti zadovoljeni. EU pred kandidatske zemlje postavlja nove i nove kriterije te je davno nadmašila kopenhavske kriterije nizom novopostavljenih («Kopenhagen plus»). Te nove kriterije ne bi mogle ispuniti ni mnoge članice EU-a. S obzirom na to da se sve oštriji i zahtjevniji kriteriji primjenjuju na zemlje koje su i tako već prilično udaljene od praksi koje vladaju u okviru EU-a, procjep između stvarnosti i ideala (cilja) postaje sve većim. Političari u kandidatskim zemljama znaju da nikakve reforme neće moći »premostiti« tako velik procjep te se stoga odlučuju za politiku »Potemkinovih sela«. Njihove političke elite verbalno podržavaju reforme, ali u stvarnosti čine malo da bi ih implementirale. Taj bi se pristup mogao opisati engleskom izrekom *they talk a talk, but they don't walk a walk*. Ali, koliko god ta politika na prvi pogled izgledala nepoštenom, ona je i logična s obzirom na raspoloženje javnog mnijenja. Političari u demokracijama ne mogu zanemariti frustracije i osjećaj nepravde koji je stvoren u javnosti – što zbog stvarnih, što zbog izmišljenih razloga, koje prezentiraju i potom potenciraju protivnici koncepta liberalne Europe u tim zemljama. Tražeći od političke elite u zemljama-kandidatima da »pokažu liderstvo« i vode zemlju prema EU-u, Unija istodobno od njih traži da zanemare javno mnijenje.³⁶ Time, svjesno ili nesvjesno, Europa postaje generatorom autoritarnih trendova u zemljama-kandidatima. Dugotrajno čekanje na članstvo, pritom, pogoduje onim političarima na vrhu zemalja-kandidata koji počinju tvrditi da moraju ostati na vlasti sve dok zemlja ne uđe u EU. Što dulje taj proces traje, to su snažnije politike ignoriranja javnog mnijenja zbog *europizacije*. Pristupanje EU-u postaje idealnim izgovorom za suspendiranje opozicije, kao što pokazuju slučajevi Srbije (Aleksandar Vučić) i Crne Gore (Milo Đukanović). Obojica su stvorili »pakt« s Europom, koja ignorira obnovu autoritarnosti u njihovim zemljama sve dok one ostaju na »europskom putu«.

Europska unija kao da ne razumije da je i sama generator trendova protiv kojih se verbalno izjašnjava. Otpori reformama koje traži proces eu-

³⁶ O odnosu javnosti u zemljama Zapadnog Balkana prema pitanju EU-a, kao i za odnos prema Rusiji, SAD-u i Turskoj, vidjeti Jović (2018). Taj odnos nije jednoznačan. Zapadni se Balkan dijeli na zemlje u kojima je EU nepopularna (Srbija i Bosna i Hercegovina, osobito Republika Srpska), na zemlje u kojima je EU vrlo popularna (Albanija i Kosovo) te na zemlje u kojima je dominantna ravnodušnost. Postoji sve veći raskorak između proeuropskog diskursa političkih elita i raspoloženja većine javnosti.

ropeizacije takvi su da politička elita ne može bez autoritarnosti ostati na europskom putu. Ona to ne može, u najvećoj mjeri, zato što tražene promjene često nisu u interesu velikog broja, većine ili pojedinih važnih segmenata građanstva, naročito onih koji imaju ulogu »veto-igrača« (Cebelis [Tzebelis], 2016 [2002]). Riječ je o izazovima (prijetnjama) – stvarnim ili samo percipiranim – interesima i identitetu različitih skupina stanovnika. Proces pridruživanja EU-u znači, primjerice, otvaranje tržišta, a male zemlje i slabe ekonomije na tržištu nemaju mnogo toga za ponuditi. Kao što pokazuje istraživanje provedeno neposredno prije referendumu o članstvu u EU-u (Šiber, 2011), u Hrvatskoj su građani naveli čak 29 razloga za svoj euroskepticizam. Od njih je najprisutniji bio strah da će se nakon ulaska u EU živjeti lošije nego prije. Taj se strah odnosi, uglavnom, na izloženost konkurenciji pred kojom je prije otvaranja tržišta radnike i građane šttila država – svojim protekcionističkim mjerama i subvencijama. Ulazak u EU nije, dakle, u interesu svih segmenata društva. Zašto bi se, uostalom, *purica radovala Božiću*? Uostalom, i u zemljama-članicama EU-a pojavljuje se sličan strah – prije svega od utjecaja otvorenosti granica i migracija na stanje na tržištu rada. Radnici koji su u opasnosti da izgube posao krive migrante, a time i EU koja im je olakšala i omogućila zapošljavanje u drugim zemljama, za svoju nezaposlenost. Kao što smo vidjeli u Velikoj Britaniji prilikom brexitskog referendumu, ili u popularnosti Orbánova antiimigrantskog diskursa u Mađarskoj, taj motiv postoji i u zemljama-članicama, ne samo u kandidatskim zemljama.

Slično je i kad se radi o strahu za identitet. I taj strah postoji u zemljama-članicama te ga stoga i potenciraju suverenističke i nacionalističke stranke u njima, naročito one novonastale, koje žele tek osigurati poziciju unutar sustava. Ali, u zemljama koje su tek nedavno postigle nezavisnost odcjepljujući se od višenacionalnih socijalističkih federacija, nije lako objasniti javnosti zašto je ulazak u novu višenacionalnu uniju logičan i koristan. Ulazak u EU u logičkoj je kontradikciji s nacionalnim mitovima čija je proizvodnja i promocija najvažnija grana političke, a često i kulturne industrije u tim zemljama. Prema tim mitovima, državnost, suverenost i nezavisnost bili su trajni, milenijski cilj i san cijelog naroda, a sloboda je ostvarena kao krajnji ishod permanentne borbe za slobodu, najčešće u odnosu na izvanjskog »okupatora«. Kako iz te pozicije objasniti da samo 20 godina nakon stjecanja nezavisnosti, nove države ulaze u novi savez koji nije samo puka *međunarodna organizacija* ili *međudržavni forum*, nego ima i karakteristike

koje ga čine entitetom *po sebi*, odnosno *sui generis*?³⁷ Iako su političke elite i »ovlašteni interpretatori« službenog diskursa upotrebljavali nekoliko objašnjenja za to pitanje – kao što su ideja »povratka u Europu, kojoj oduvijek pripadamo, ali iz koje smo bili isključeni«, ideja ekonomskih, političkih i sigurnosnih interesa, ideja progresa i zajedništva u okviru europskog projekta – naj snažniji je, ipak, bio osjećaj da se jednostavno *mora* pristupiti EU-u jer *alternative nema*.

Taj osjećaj – što su ga uvelike promovirale i same političke elite, kad su, primjerice, najavljivale da bi u slučaju neuspjeha referenduma o pristupanju EU-u bio organiziran novi referendum,³⁸ dok obratno ne bi bio slučaj – stvorio je situaciju u kojoj se mnogima činilo da je otpor uzaludan. Država je, umjesto da bude neutralna i da osigura financijska sredstva ravnopravno onima koji su zagovarali ulazak u EU i onima koji su bili protiv tog ulaska – stala na jednu stranu te je članstvo proglasila *nacionalnim interesom*, oko kojeg je potrebno postići *jedinstvo*. To je *jedinstvo* postignuto unutar političke klase, ali je pritom došlo do široke *ekskomunikacije* svih onih koji su se protivili ulasku u EU. Raskorak između *jedinstva u euroentuzijazmu* što ga je pokazala politička elita i velikog broja građana koji su ostali ili skeptični ili ravnodušni prema članstvu (njih 58% na referendumu o hrvatskom pristupanju EU nije uopće glasalo; Jović, 2012), bio je velik i samo je rastao. U procesu pristupanja EU-u ljudi imaju opravdani dojam da su zapravo nevažni. Ignorira ih se, a kad su skeptični ili se otvoreno protive članstvu, politička klasa ih pokušava »pasivizirati«, pretvarajući ih iz otvorenih *protivnika u ravnodušne*. Euroravnodušnost tako postaje dominantnom karakteristikom kojom možemo opisati stanje javnog mnijenja u zemljama-kandidatkinjama (Jović, 2012).

Euroskepticizam i euroravnodušnost, u tom smislu, neriskantni su oblici otpora ideji da *nema alternative* koja, kako je već spomenuto, za mnoge zapravo znači isto što i – *nema slobode*. Euroskepticizam, tako, postaje jednom vrstom obnovljenog zahtjeva iz 1989: za slobodom izbora – slobodom koja, kad se radi o međunarodnom poretku u Europi nije omogućena zbog prakse i ideje hegemonijskog unipolarizma što ga je EU uspostavila na

³⁷ Na tu kontradikciju upozorava Krajina (2013) kroz analizu predreferendumske spotova Vlade Republike Hrvatske u kojima je ona pokušala objasniti da EU nije nova Jugoslavija. Već i sama takva koncepcija pristupa javnom mnijenju pokazuje da je postojala potreba da se razdvoje te dvije situacije, u čemu se tek djelomično uspjelo.

³⁸ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/pusic-pregovori-bi-trebali-završiti-23-i-24-lipnja.html>.

europskom kontinentu, ako ne u stvarnosti, onda barem deklarativno, u namjeri. Ti otpori zasad ostaju u sferi simboličkog protesta za koji se ne očekuje da urodi plodom. Stoga ga se ni politička elita ne plaši. To se posebno odnosi na *euroravnodušnost*, koju se često (npr. u Hrvatskoj) poticalo, kako bi se spriječio aktivizam temeljen na protivljenju članstvu u EU-u.³⁹ Ako se već tvrdi da postoji samo »jedna mogućnost«, ako se cijeli proces svodi na dogovor elita zemalja-članica s elitom zemlje-kandidatkinje, ako se iz procesa i tako isključuju ljudi, od kojih se očekuje samo da stave pečat na već postignuti dogovor, logično je da u demokratskom društvu ljudi prkose tom modelu. Inat – kao posljedica pritiska što ga osjećaju i čiji izvor identificiraju kao izvanjski, tj. *europski* – proizvodi otpor. Taj inat, kao i otpor koji proizvodi, nastavlja se i nakon ulaska u Uniju – kao otpor »briselskoj birokraciji«, a zapravo kao otpor protiv neodgovornosti novostvorene *elite iz Brisela* koja je samu sebe čak u mnogim slučajevima izuzela iz obaveza koje imaju svi ostali građani, npr. kroz povlasticu neplaćanja nacionalnog poreza na primanja te dnevnice i putne troškove koje plaća EU. Primanja i status koji imaju zastupnici i zastupnice u Europskom parlamentu, službenice i službenici EU-a i njezini dužnosnici i dužnosnice, čine ih *povlaštenim slojem* u odnosu na građane. U Europi u kojoj se nejednakosti povećavaju – i to i u političkoj i u ekonomskoj sferi – te u kojoj iz jednog njezinog dijela ljudi masovno iseljavaju, a u drugi se masovno useljavaju, takav otpor ne iznenađuje. S obzirom na to da se Brisel i EU doživljavaju kao nadređeni nacionalnoj državi, na briselsku se administraciju gleda kao na nalogodavce i nove »okupatore«. Na toj se slici konstruiraju nacionalni i nacionalistički, suverenistički pokreti i stranke u gotovo svim zemljama europske periferije, od UK-a i Zapadnog Balkana kao izvanjske periferije, do zemalja unutarnje periferije, kao što su Poljska, Mađarska, Grčka i Italija.

Simuliranje reformi nije stoga karakteristika ponašanja samo političke klase, koja zbog svojih interesa želi što prije postati dio transnacionalne povlaštene klase europskih upravljača, nego je i izraz otpora društva u odnosu na proces u kojem se iz jedne forme desubjektiviranosti ulazi u drugu: iz desubjektiviranosti zbog nepripadanja EU-u u desubjektiviranost zbog pripadanja EU-u. U tom procesu elite, ali i građani, fingiraju i simuliraju, ali ne reformiraju – osim kad zaista moraju. Štoviše, elite smišljaju načine da

³⁹ Za kampanju koja je ostavila mnoge građane zbunjenima, a time ih i udaljila od sudjelovanja u referendumu, vidjeti http://www.novilist.hr/novilist_public/Vijesti/Hrvatska/Gradani-zbunjeni-i-neobavjesteni-predizborna-kampanja-ugusila-kampanju-za-referendum.

zaobidu ili suspendiraju demokratske forme kako bi barem mogle simulirati reforme. Ako je prva lekcija hrvatskog pristupanja EU-u bila *reformirajte se ili simulirajte reforme*, druga je *ignorirajte javno mnijenje*. To ignoriranje javnosti naziva se u politički korektnom vokabularu europupravljaja *leadership capacity* i suprotstavljeno je konceptu *populizma*.⁴⁰ U tome su se političke klase zemalja-kandidata iznimno istaknule. Bile su spremne čak i promijeniti ustav kako bi pošto-poto uspio referendum o članstvu. To je sasvim u skladu sa zaključcima koje je iznijela Anneli Albi (2005), koja je prikazala mnoge primjere »inovativne« interpretacije ustava u istočnoj Europi kako bi se izbjeglo preveliko involviranje ljudi u procese političkog odlučivanja.

Zaključak

Europska unija više nije ono što je bila krajem 20. stoljeća, a još manje ono što je zamislila da bi trebala biti. Liberalni je projekt oslabio, što zbog sigurnosnih kriza (započetih novim valom terorizma, 11. rujna 2001.), što zbog krize liberalnog bankarskog kapitalizma (2007.–2009.), što zbog pojavljivanja alternativnih modela, tzv. iliberalnih demokracija u susjedstvu (u Turskoj i Rusiji), što zbog obnove nacionalizma i suverenizma (naročito u odnosu na migrantsku krizu), a što zbog neostvarenih obećanja da će, jednom ujedinjena, ona biti socijalno pravedna i da će smanjiti razlike između periferije i centra. Što zbog ukrajinske krize, a što zbog promjene turske politike pod Erdođanom, kao i zbog *Brexita*, pojavljuje se ideja o *Europi izvan Europske unije*. U unutarnjoj periferiji EU jačaju kritike same Unije, pa neke zemlje (Mađarska i Poljska) počinju voditi politiku koja nije usklađena sa zajedničkom europskom vanjskom i sigurnosnom politikom. Zbog svega toga, EU postaje jedna od opcija, a ne jedina opcija. Ona je i dalje, vjerojatno, najbolja alternativa od ponuđenih, ali bi morala prepoznati novu poziciju te joj se prilagoditi aktivnom politikom natjecanja s alternativama. Europska unija više ne može tek jednostavno pretpostaviti da će se njeni narativi, njene vrijednosti i njene politike prihvaćati u svim zemljama Europe.

U zemljama Zapadnog Balkana EU i dalje ima moć magneta, iako oslabljenog, te ima i dalje *meku moć* uvjeravanja (Nye, 1990). Postoji dovoljna podrška, prije svega u okviru političke elite, za priključenje Uniji.

⁴⁰ <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/a-10-point-guide-to-responsible-leadership-in-the-age-of-populism/>.

Ali, postoji i realna mogućnost da – bude li EU čekala i odgađala prijem tih zemalja u svoje članstvo – razočaranje bude sve veće. Dugotrajno čekanje na članstvo, kao i sve nerealniji zahtjevi koje EU postavlja pred zemlje-kandidate, potiču autoritarne tendencije u tim zemljama, koje se mentalno i identitetski okreću prema Rusiji, SAD-u, a djelomice i Turskoj. Umjesto liberalno-demokratske Europske unije, novi magneti postaju zemlje iliberalne demokracije ili čak i otvoreno autoritarne zemlje. Potreban je, stoga, novi pristup. Potrebno je novo zamišljanje Europe, novi diskurs, novi konstrukt, koji bi mogao ponuditi viziju poželjne budućnosti, a istovremeno ne bi zanemarivao stvarnost, koja se promijenila u odnosu na neposredni posthladnoratovski poredak u Europi.

Taj bi novi pristup trebao kombinirati dosadašnji liberalni s novim, realističkim. Europa treba Zapadni Balkan, kao što i on treba Europu, zbog sigurnosnih razloga, a ne samo zbog toga što, navodno, dijele zajedničke vrijednosti. Također, približavanje i suradnja mogu se utemeljiti na stvarnim ekonomskim interesima, a ne samo na narativu o *jednoj Europi*. Kad bi se projekt proširivanja EU temeljio više na interesima, a manje na idealizmu koji je kontradiktoran, jer s jedne strane govori o *zajedničkim vrijednostima* a s druge konstruira proširenje kao *reformiranje* i u polju vrijednosti, on bi bio realističniji i time vjerojatno uspješniji. Umjesto da govori o daljnjem *proširenju*, EU bi trebala koristiti pojmove kao što su *konsolidiranje* ili *upotpunjavanje* Unije Zapadnim Balkanom. Ne radi se više o proširenju – a proširenja (na Ukrajinu, Rusiju ili Tursku) i tako neće biti, barem u doglednoj budućnosti.

Realistički pristup uzeo bi ozbiljnije u obzir i alternative, umjesto da se i dalje pretvara da tih alternativa nema. Politika je, između ostalog, natjecanje za moć, pa je tako svaki »neosvojeni« prostor na raspolaganju za igre moći velikih aktera. U europskom susjedstvu pojavili su se ponovno – nakon kratkotrajnog nestajanja – veliki igrači: Rusija, SAD i Turska. Neki od njih, npr. Rusija, već su postali *veto akteri* u nekim dijelovima europske periferije (postsovjetski prostor, osim u baltičkim državama). I SAD je, uglavnom zbog europskog oklijevanja, postala veto akter (ili čak i više od toga: stvarni upravljač) u zemljama kao što su Bosna i Hercegovina, Kosovo, a možda i Albanija i Makedonija. Za sad se EU još uvijek može proširiti na cijeli Zapadni Balkan, no – hoće li to moći i za deset ili dvadeset godina? Realistička politika bi poticala EU da se proširi gdje može i kad može, a ne da postavlja idealističke i nerealne zahtjeve, postavljajući sutrašnje zemlje-

članice u podčinjen položaj. Podčinjenost i osjećaj nepravde koji se stvara u procesu proširenja jedan je od glavnih uzročnika povratka autoritarnosti i nacionalizmu, kao i otporu u odnosu na Brisel, kojeg po ulasku pokazuju one zemlje koje smatraju da u procesu pridruživanja nisu tretirane kako je trebalo.⁴¹ One ponekad pokazuju posljedice *sindroma zlostavljanog djeteta*, pa postaju agresivne prema drugima, onima koji su, nakon njihova ulaska, u podčinjenom položaju u odnosu na njih. Politika proširenja kao vrsta *liberalnog intervencionizma* tako postaje politika »zlostavljanja« zemlja-kandidata, u kojoj se članstvo u EU koristi da bi se postigli oni bilateralni ciljevi koje zemlja nije mogla ostvariti prije nego što je njena moć povećana upravo članstvom u Uniji. Time nove zemlje-članice odgovaraju na neostvorenu ambiciju povećanja stvarne suverenosti a time i subjektiviranja, koje im je obećano a nije ostvareno ulaskom u EU. One postaju subjekti tamo gdje mogu, a to je u odnosu prema zemljama-kandidatima koje smatraju *objektima* sve dok prolaze kroz proces pridruživanja.

Zbog takve politike nekih svojih članica, npr. Grčke u odnosu na Makedoniju, Slovenije u odnosu na Hrvatsku, a potom i Hrvatske u odnosu na neke njene susjede – EU se izlaže kritici, ne uvijek sasvim neopravdanoj, u zemljama-kandidatima. Povrh toga, neke zemlje-članice su više nacionalističke i manje pro-EUropske od zemlja-kandidata. Time se gubi i opravdanost politike zadržavanja kandidatskih zemlja izvan Unije, jer one, navodno, u nju ne pripadaju. Zemlje-kandidatkinje nisu, naravno, idealne – ali to nisu ni mnoge zemlje-članice. Europska izvanjska periferija je sličnija europskoj unutarnjoj periferiji nego što je to bio slučaj odmah nakon 1989.

Europa je, naravno, moguća i izvan EU, pa i bez nje. No, propast jednog obećavajućeg i po mnogočemu progresivnog eksperimenta, koji je u sebi imao i antiratnu, liberalnu, prosvjetiteljsku, kao i ekonomsku i so-

⁴¹ Nisu, naravno, sve zemlje koje su u EU ušle 2004., 2007. ili 2013. postupile jednako, niti su sve na putu da se vrate autoritarnom stilu upravljanja. Primjerice, baltičke zemlje su liberalnije od Poljske i Mađarske. Međutim, i u njima se razvio osjećaj zanemarenosti, prije svega kad se radi o (ne)uvažavanju njihovih specifičnih pogleda na Rusiju, prema kojoj i one vode »tvrdu« suverenističku politiku, kritizirajući pritom druge zemlje-članice koje su sklonije kompromisima prema Rusiji. U etničkoj/nacionalnoj politici unutar zemlje, posebno u odnosu na etničke Ruse, one također vode politiku koja je bliža autoritarnom nego pluralističkom i liberalnom polu na bipolarnoj skali autoritarnosti nasuprot liberalne demokracije. Ovaj zaključak odnosi se i na zemlje Zapadnog Balkana. Pogrešno bi bilo zaključiti da je nacionalizam i autoritarnost u njima isključivo proizvod politike EU, a pritom zanemariti da je dio uzroka i u njihovim vlastitim unutarnjopolitičkim preferencijama. No, u svim slučajevima se gradi kroz konstrukciju koja EU »krivi« za ograničenju mogućnosti koje pojedine zemlje-članice imaju u oblikovanju vlastite politike prema tim pitanjima.

cijalnu dimenziju, otvorio bi vrata povratku prošlosti u Europu. A to bi, s obzirom na iskustvo 20. stoljeća, u kojem je Europa bila *najmračniji* i najagresivniji kontinent, omogućilo prodor drugih, neeuropskih aktera. Bio bi to povijesni poraz ne samo Europske unije, nego i ideje jedne nove, progresivne, mirne i slobodne Europe.

LITERATURA

- Ajzehnamer, Vladimir (2018). *Odnosi Republike Turske i Sjedinjenih Američkih Država tokom decenije vladavine Partije pravde i razvoja* (doktorska disertacija). Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Albi, Anneli (2005). *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alden, Chris i Aran, Ammon (2012). *Foreign Policy Analysis: New Approaches*. London: Routledge.
- Anderson, Benedict (1991 [1983]). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Arikan, Harun (2006). *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?* Aldershot: Ashgate.
- Beširević, Nataša (2012). »Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenata uvjetovanosti u 'politici proširenja' Europske unije«, *Političke perspektive*, 2 (1): 21–44.
- Boban, Davor i Cipek, Tihomir (2017). *Politički sustav Rusije*. Zagreb: Plejada.
- Boduszyński, Mieczysław (2010). *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths toward a New Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Campbell, David (1998). *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cebelis, Džordž [Tzebelis, George] (2016 [2002]). *Veto igrači*. Beograd: Službeni glasnik.
- Chopin, Thierry (2018). »Europe and the Identity Challenge: Who are 'we'«. Policy Paper broj 466, <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0466-europe-and-the-identity-challenge-who-are-we>.
- Cipek, Tihomir (2018). »Ruske politike povijesti i Oktobarska revolucija«, *Politička misao*, 55 (3): 129–145. doi: 10.20901/pm.55.3.05
- Davutoğlu, Ahmet (2015 [2001]). *Strategijska dubina*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurković, Miša i Raković, Aleksandar (ur.) (2013). *Turska: regionalna sila?* Beograd: Institut za evropske studije.
- Ejdus, Filip (2016). »Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 199–228.
- Fernandes, Sandra i Simão, Licinia (2010). »Competing for Eurasia: Russia and European Union Perspectives«, u: Maria Raquel Friere i Robert Kanet (ur.). *Key Players and Regional Dynamics in Eurasia*. London: Palgrave Macmillan, str. 123–135.

- Filandra, Šaćir (2011). *Bošnjaci nakon socijalizma*. Zagreb: Synopsis.
- Fouskas, Vassilis (2011). »Sovereignty Debt Crisis and Peripheral Capitalisms«, *Politička misao*, 48 (5): 175–192.
- Fouskas, Vassilis (2015). »Austerity and Growth in Europe: Germany's Impossible Mission«, *Politička misao*, 53 (4): 7–29.
- Glaurdić, Josip (2013). *Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*. Zagreb: Mate.
- Gola, Ardian i Selaci, Gezim (2017). »Socio-Political and Religious Dynamics in Kosovo from the post-Secularist Perspective«, *Politička misao*, 54 (4): 85–108.
- Hopf, Ted (1998). »The Promise of Constructivism in International Relations Theory«, *International Security*, 23 (1): 171–200. doi: 10.1162/isec.23.1.171
- Ilić, Marina (2016). »Problem *agent-structure*: teorijski nalazi i implikacije za studije građanskih ratova«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 147–176.
- Ježernik, Božidar (2007). *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Joseph, Joseph S. (ur.) (2006). *Turkey and the European Union: Internal Dynamics and External Challenges*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jović, Dejan (2012). »Croatian EU Membership and the Future of the Balkans«, u: Vedran Džihić i Daniel Hamilton (ur.). *Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community*. Washington: Johns Hopkins University, str. 201–209.
- Jović, Dejan (2013). »Identitet Bošnjaka/Muslimana«, *Politička misao*, 50 (1): 132–59.
- Jović, Dejan (ur.) (2014). *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Jović, Dejan (2015a). »Bosna i Hercegovina i međunarodni sistem u kontekstu 20. godišnjice Dejtonskog sporazuma«, u: Dragan Živojinović, Stevan Nedeljković i Milan Krstić (ur.). *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma: trajni mir ili trajni izazovi*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 33–52.
- Jović, Dejan (2015b). »Stvaranje bipolarnosti i/ili multipolarnosti na evropskim periferijama«, u: Ilija Vujačić i Nikola Beljinac (ur.). *Nova Evropa i njena periferija*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 131–150.
- Jović, Dejan (ur.) (2016a). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Jović, Dejan (2016b). »Turska«, u: Mirjana Kasapović (ur.). *Bliski istok: politika i povijest*. Zagreb: Političke analize, str. 354–372.
- Jović, Dejan (2017). *Rat i mit*. Zapešić: Fraktura.
- Jović, Dejan (2018). »Accession to the European Union and Perception of External Actors in the Western Balkans«, *Croatian International Relations Review*, 24 (83): 6–32. doi: 10.2478/cirr-2018-0012
- Kaplan, Robert D. (1993). *Balkan Ghosts: A Journey through History*. New York: Picador.
- Kølsto, Pål (ur.) (2005). *Myths and Boundaries in South Eastern Europe*. London: C Hurst and Co.

- Kovačević, Božo (2016). »Što je to novo u konstruktivizmu?«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 37–88.
- Krajina, Zlatan (2013). »EU nije YU – EU je fora: analiza predreferendumskih televizijskih spotova Vlade Republike Hrvatske za ulazak Hrvatske u EU«, *Politička misao*, 50 (2): 98–123.
- Kratochwil, Friedrich (1989). *Rules, Norms and Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kratochwil, Friedrich (2011). *The Puzzles of Politics*. New York: Routledge.
- Krauthammer, Charles (1990). »The Unipolar Moment«, *Foreign Affairs*, 70 (1): 23–33.
- Kumbaracibasi, Arda Can (2009). *Turkish Politics and the Rise of the AKP: Dilemmas of insituitioinalization and leadership strategy*. London: Routledge.
- Kurelić, Zoran (2004). »'Imperij' uzvraća udarac: Barryjeva obrana liberalnog univerzalizma«, *Politička misao*, 41 (3): 105–111.
- Lake, Michael (ur.) (2005). *The EU and Turkey: A Glittering Prize or a Millstone?* London: The Federal Trust for Education and Research.
- Lampe, John (2006). *Balkans into Southeast Europe 1914–2014: A Century of Wars and Transition*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Matešić, Marina i Slapšak, Svetlana (2017). *Rod i Balkan*. Zagreb: Durieux.
- Mazower, Mark (2000). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London: Vintage.
- Milanović, Branko (2016). *Globalna nejednakost*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Mujkić, Asim (2012). »Balkanizacija kao europeizacija«, u: Nermina Mujagić (ur.). *Politika evropskih integracija*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, str. 37–42.
- Nojman, Iver [Neumann, Iver B.] (2011 [1998]). *Upotreba Drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nunlist, Christian i Thranert, Oliver (2015). »Putin's Russia and European Security«, CSS Analysis in Security Policy broj 172, <http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse172-EN.pdf>.
- Nye, Joseph S. (1990). »Soft power«, *Foreign Policy*, 80: 153–170.
- Peskin, Viktor i Boduszyński, Mieczysław (2003). »International justice and domestic politics: Post-Tudjman Croatia and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia«, *Europe-Asia Studies*, 55 (7): 1117–1142. doi: 10.1080/0966813032000130710
- Petrović, Tanja (2012). *Yurop: jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u post-jugoslovenskim državama*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Pierre, J. Andrew (1999). *De-Balkanizing the Balkans: Security and Stability in Southeast Europe*. Washington: United States Institute of Peace.
- Piketty, Thomas (2014). *Kapital u 21. stoljeću*. Zagreb: Profil.
- Popović, Petar (2016). »Društveni konstruktivizam i struktura međunarodnog sastava«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 89–110.

- Quinn, Adam i Cox, Michael (2007). »For Better, for Worse: How America's Foreign Policy became Wedded to Liberal Universalism«, *Global Society*, 21 (4): 499–519. doi: 10.1080/13600820701562728
- Raos, Marinko (2016). »Umjereni konstruktivizam Alexandera Wendta«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 111–146.
- Reus-Smit, Christian (2009). »Constructivism«, u: Scott Burchill, Andrew (ur.). *Theories of International Relations*. London: Macmillan, str. 213–236.
- Ringmar, Erik (1996). *Identity, Interest and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Said, Edward (1979). *Orientalism*. London: Pantheon books.
- Schimmelfenig, Frank i Sedelmeier, Ulrich (ur.) (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. New York: Cornell University Press.
- Scott, Richard W. (2013). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests and Identities*. London: Sage Publications.
- Simendić, Marko (ur.) (2017). *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.
- Simić, Dragan i Živojinović, Dragan (2016). »Konstruktivistička teorija i koncept nacionalnog interesa«, u: Dejan Jović (ur.). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 177–198.
- Sloan, Stanley R. (1995a). »An American Perspective on Future European Security Arrangements«, *The International Spectator*, 30 (1): 15–31. doi: 10.1080/03932729508458076
- Sloan, Stanley R. (1995b). »US Perspectives on NATO's Future«, *International Affairs*, 71 (2): 217–231. doi: 10.2307/2623431
- Smooha, Sammy (2002). »The model of ethnic democracy: Israel as Jewish and democratic state« *Nations and Nationalism*, 8 (4): 475–503. doi: 10.1111/1469-8219.00062
- Subotić, Jelena (2011). »Europe is a State of Mind: Identity of Europeanization in the Balkans«, *International Studies Quarterly*, 55: 1–22. doi: 10.1111/j.1468-2478.2011.00649.x
- Šiber, Ivan (ur.) (2011). *Hrvatska i Europa: strahovi i nade*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Tanasković, Darko (2010). *Neosmanizam: povratak Turske na Balkan*. Beograd: Službeni glasnik.
- Todorova, Marija (2015 [1997]). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Vračić, Alida (2016). *Turkey's Role in the Western Balkans*. Berlin: SWP.
- Walt, Stephen (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wendt, Alexander (1992). »Anarchy is what States Makes of it: The Social Construction of Power Politics«, *International Organization*, 46 (2): 391–425. doi: 10.1017/S0020818300027764
- Zehfuss, Maja (2002). *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zielonka, Jan (2006). *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford: Oxford University Press.

Europe Outside the European Union? New Dilemmas in Defining European Identity

Dejan JOVIĆ 

Department of International Politics and Diplomacy, Faculty of Political Science, University of Zagreb, Croatia
dejan.jovic@fpzg.hr

Following the decision of the United Kingdom to leave the European Union and in the light of the slowing down of the EU enlargement in the Western Balkans and Turkey, a new phrase emerged in the European political vocabulary – *Europe outside the European Union*. This phrase, promoted by British foreign policy designers, brings the issue of the European identity back on the agenda. Who, what, when and where is Europe, and who are the *Others* in relation to Europe? In this article, we analyse the complex and mutually divergent replies to the question of the European identity by using a constructivist approach, based on the definitions of the European Self and Other. Despite proclaiming an ambition to unite and emancipate itself from the Others, Europe remained connected to the United States after the Cold War through the concept of Euro Atlanticism. The competing concept of Eurasia – marking a link between Europe and Russia – is also becoming popular in the areas of European inner and external peripheries. Contemporary Europe is far from being “united in diversities” – it looks more like an onion instead with its core countries, internal and external peripheries and influential external stakeholders that are semi-detached to it for historical and strategic reasons. The author therefore puts forward a question of whether it is at all possible to define Europe as the Other to its neighbours and other external stakeholders such as Russia, the US and Turkey. Would it not be more appropriate to define Europe through a permanent notion of being *in-between* its own Others, rather than through its own clearly marked and defined Self?

Key words: Europe, identity, European Union, Europeanisation, EU Enlargement, Western Balkans